

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΡΔΑΛΛΑΧΟΣ

ΕΝΑΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΠΡΙΝΤΖΙΠΑ

Ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι μόνο ἀπομνημόνευση τοῦ παρελθόντος ἢ κρίσεις καὶ συμπεράσματα γύρω ἀπὸ διάφορες ἐποχὲς ἢ σύνολα. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ μελέτη τῶν ἔργων διαφόρων προσώπων, πού στὴν πορεία τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι ἔπαιξαν κάποιο ρόλο —μικρὸ ἢ μεγάλο— σὲ κάποιο τομέα τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ ἔτσι ἀπ' τὴν μεριά τους ἐπηρέασαν τὴν κατοπινὴ ζωὴ τοῦ τόπου τους. Εἶναι οἱ εὐλογημένοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, πού, πέρα ἀπὸ κάθε δυσκολία, προσπάθησαν καὶ πέτυχαν νὰ φωτίσουν τὸ σκοτάδι, νὰ ποτίσουν τὴν ξεραμένη γῆ, νὰ πλάσουν τὸν σκληρὸ σὰν πέτρα πηλό.

Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ σοφοῦ δάσκαλου τοῦ Γένους Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου. Ἐνὸς λόγιου, ἀπ' τοὺς πιδὲ ἐπιφανεῖς τοῦ καιροῦ του, πού ἀγωνίσθηκε ὅσο λίγος νὰ μορφώσει τοὺς νέους συμπατριῶτες του καί, παράλληλα, νὰ μεταφέρει τὶς ἐπιστημονικὲς γνώσεις τῆς Δύσεως στὸν ἀναγεννώμενο τότε ὑπόδουλο Ἑλληνισμό.

Ζεῖ σὲ μιὰ ἐποχὴ πού, τόσο στὸν πνευματικὸ ὅσο καὶ στὸν πολιτικὸ χῶρο, χαρακτηρίζεται ἀπ' τὶς βαθιεῖς ἀνακατατάξεις. Νέες φιλοσοφικὲς θεωρίες διατυπώνονται, πού ἀνταρᾶσσουν τὰ λιμνάζοντα ὕδατα καὶ ἐπεκτείνονται στὶς πολιτικὲς ἐπιδιώξεις τῶν λαῶν. Ἦδη στὴν Ἀγγλία ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα καὶ στὴ Γαλλία νέα ἰδεολογικὰ ρεύματα, τροφοδοτημένα ἀπ' τὶς πολιτικὲς θεωρίες τοῦ John Locke, τοῦ J. J. Rousseau, τοῦ Montesquieu καὶ τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν προετοιμάζουν τὸ γαλλικὸ λαὸ γιὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ ζυπνοῦν τὶς συνειδήσεις τῶν Ἑθνῶν, πού τώρα πιά θὰ ἐπιδιώξουν τόσο τὴν πολιτικὴ τους αὐτοδιάθεση, ὅσο καὶ ἀνθρώπινα δικαιώματα γιὰ τοὺς λαούς. Ἀπ' τὴν ἄλλη πάλι πλευρά, στὸν ἐπιστημονικὸ χῶρο, πολλὰ νέα ρεύματα καὶ νέες θεωρίες κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους. Νέες ἐπιστῆμες ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζονται καὶ γενικὰ νὰ παρατηρεῖται μιὰ ἐκρηξή, ἰδιαιτέρα στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, πού ἔχουν ἀρχίσει πιά νὰ αὐτονομοῦνται ἀπ' τὴ φιλοσοφία καὶ νὰ ἐξειδικεύονται στὸν ἐρευνητικὸ της τομέα ἢ κάθε μιὰ.

Ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς διεργασίες ἦταν φυσικὰ ἀπομονωμένος ὁ ὑπόδου-

λος 'Ελληνισμός. Και όσον άφορᾷ στις πολιτικές του επιδιώξεις, ίσως δέν είχε και πολλή ανάγκη τίς θεωρίες τῶν εὐρωπαϊῶν διαφωτιστῶν, μιὰ και οὔτε στιγμή δέν ἔπαψε νά επιδιώκει τήν ἐλευθερία του και νά θεωρεῖ τήν ὀθωμανική κυριαρχία σάν κάτι παροδικό. Στόν εκπαιδευτικό, ὅμως, χῶρο τὰ πράγματα ἦταν τελειῶς διαφορετικά. Παρά τίς προσπάθειες φωτισμένων πραγματικά ἀνδρῶν, ἐξακολουθοῦσε τὸ ἔρεβος τῆς δουλείας νά καλύπτει κάθε εκπαιδευτική κίνηση και ἔτσι νά ἐμποδίζει τήν ἀνάπτυξη πνευματικῆς ζωῆς. Ἀποκομμένη ἔτσι ἀπ' τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη ἡ τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα, μόλις στά τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνα ἀρχίζει νά ἔρχεται σ' ἐπαφή με τήν πνευματική Εὐρώπη και πληροφορεῖται τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἐπιστημῶν¹.

Ὁ σύνδεσμος, ὅμως, αὐτός δέν πέτυχε τυχαῖα, ἀλλά μετά ἀπό πολλές προσπάθειες ὀρισμένων φωτεινῶν πνευμάτων, σπουδασμένων στή Δύση και δραματιζομένων τήν πνευματική ἀνέλιξη και προκοπή τῶν δούλων ἀδελφῶν τους. Εἶναι οἱ Λόγιοι τοῦ Γένους, οἱ ἐπιστήμονες ἐκεῖνοι, πού, μετά τίς σπουδές τους, ἀποποιοῦνται ἐπιφανεῖς θέσεις, γιά νά ἐπιστρέψουν στήν Ἑλλάδα, ὄχι μόνο αὐτοί, ἀλλά μαζί τους νά ἐπιστρέψουν και οἱ Μοῦσες στήν παλαιά τους κατοικία². Στό ἔργο αὐτό διακρίθηκε ὁ Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος.

Γεννήθηκε τὸ 1755 στά Κύθηρα³. Ὁ πατέρας του ἦταν ἀπ' τῆ Χίο και εἶχε ἐγκατασταθεῖ στό Κάιρο. Ἡ μητέρα του εἶχε γεννηθεῖ στήν Αἴγυπτο, ἦταν ὅμως πελοποννησιακῆς καταγωγῆς. Ἀγνωστο μᾶς εἶναι πῶς οἱ γονεῖς

1. Ἡ ἀρχὴ τῆς εκπαιδευτικῆς κινήσεως δέν πρέπει βέβαια νά τοποθετηθεῖ τότε, ἀλλά πολὺ νωρίτερα. Πρβλ. R. N e r o u l o s, *Cours de littérature Grecque Moderne*. Genève, 1927, σ. 25, 26. Γιὰ τήν εκπαιδευτικὴ ἐκρηξη, πού παρατηρήθηκε τὸν 18ον αἰῶνα βλ. Κ. Κ ο ὄ μ α, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, Βιέννη, 1832, σ. 555, Μ. Γ ε δ ε ὄ ν, *Ανακαγές πνευματικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν 1700-1730*, «Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 5 (1930), σ. 11, Ἀ. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, *Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 312, Γ. Κ α ρ ᾶ, *Οἱ θετικῆς-φυσικῆς ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ 18ο αἰῶνα*. Ἀθήνα, Gutenberg, 1977, σ. 12.

2. Πολὺ χαρακτηριστικά ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος εἶπε στά 1810, μιλώντας στοὺς σπουδαστὲς τοῦ Λυκείου Βουκουρεστίου: «Αἱ Μοῦσαι δέν ἐλησμόνησαν τήν παλαιὰν κατοικίαν των, τὸν Ὀλυμπον και τὸν Παρνασσόν, ἐκεῖ θέλον ἐπιστρέψει ὕστερον ἀπὸ τόσον μεγάλον γύρον, πού ἔκαμαν εἰς τήν Εὐρώπην». Πρβλ. Β. Χ α ρ α λ α μ π ο π ο ὄ λ ο υ, *Ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήναι, ΧΕΕΑ, 1969, σ. 17.

3. Ὁ Γ. Γεννάδιος, πού ἐξεφώνησε τὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο στὸν Κ. Βαρδαλάχο ἀναφέρει σάν τόπο γεννήσεως τὸ Κάιρο (Ὁ λόγος αὐτός δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά στή «Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος» τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1830). Τὸ ἴδιο ἀναφέρουν και οἱ: Κ. Σ ᾶ θ α ς, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήναι, 1868, σ. 691, Ἀ ν δ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς - Β ρ ε τ ὄ ς, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία τ. Β'*, Ἀθήναι, 1854, σ. 243, Γ. Κ ο ρ ο μ η λ ᾶ ς, στή «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τ. ΣΤ', σ. 687. Ἐχουμε, ὅμως, πληροφορία τοῦ ἴδιου πού μαρτυρεῖ, ὅτι γεννήθηκε στό «Ταυρίγον και ἀνετράφη εἰς Αἴγυπτον» (Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ο υ), *Πρώτη Πεντηκονταετηρὶς τῆς ἐν Ὀδησῶν Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς (1817-1867)*, Ὀδησός, 1871, σ. 148.

του βρέθηκαν στα Κύθηρα τή χρονιά πού γεννήθηκε ο Κωνσταντίνος. Τό πιθανότερο είναι να είχαν τραβήξει τον πατέρα του εκεί κάποιες απ' τις πολλές έμπορικές ύποθέσεις του.

Μεγάλωσε μέσα σε Όρθόδοξο περιβάλλον, πράγμα πού τον βοήθησε ν' αποκτήσει εξαίρετη πνευματική άγωγή και παιδεία. Είχε όμως την άτυχία να στερηθεί τον πατέρα του πολύ μικρός. Έτσι όρφανός από νωρίς κινδύνευσε πολλές φορές να εγκαταλείψει τό σχολείο, για οικονομικούς λόγους. Τελικά κατόρθωσε να συνεχίσει τις σπουδές, τουλάχιστον μέχρι τό έλληνικό σχολείο, μια και διαχειρίσθηκε την μικρή περιουσία, πού του κληροδότησε ο πατέρας του, κατά τρόπον άποδοτικό⁴. Από μικρός διακρινόταν για την έπιμέλειά του. Γι' αυτό προκάλεσε την άγάπη των δασκάλων του, πού τον θεωρούσαν κυριολεκτικά παιδί τους⁵.

Η εύννοια αυτή για τό πρόσωπό του του χρειάσθηκε όταν θέλησε να συνεχίσει τις σπουδές του στην περίφημη Έλληνική Σχολή του Καΐρου. Η Σχολή αυτή είχε στο παρελθόν διακόψει τή λειτουργία της από έλλειψη οικονομικών μέσων. Τήν ανασύστησε όμως ο λόγιος Πατριάρχης Άλεξανδρείας Κυπριανός ο Κύπριος⁶, χωρίς βέβαια να λύσει τό χρόνιο οικονομικό της πρόβλημα. Έτσι είχε πολύ λίγες δυνατότητες, γι' αυτό και ήταν πολύ περιορισμένος ο αριθμός των σπουδαστών της. Με έξοδα του Πατριαρχείου φοιτούσαν στη σχολή, έξι έσωτερικοί υπότροφοι μαθητές, πού τους έριζε ο Πατριάρχης με άυστηρά κριτήρια. Τή χρονιά, πού γράφτηκε ο Βαρδαλάχος είχε καλυφθεί ο αριθμός. Έτσι μόνο κατ' εξαίρεση και μετά από συστάσεις των δασκάλων του γίνεται δεκτός σαν έβδομος μαθητής, όχι όμως και σαν υπότροφος.

Η εύφυα του, ή έπίδοσή του στα μαθήματα, αλλά και τό ηθος του τον κάνουν πολύ άγαπητό, τόσο μεταξύ των συμμαθητών του όσο και μεταξύ των δασκάλων του, ιδιαίτερα δε στον ιερομόναχο Γεράσιμο. Τό μέγεθος τής άγάπης,

4. Γ. Γεννάδιος, όπ. παρ.

5. A. Camariano - Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs Professeurs*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, σ. 646 και Έ. Κούκου, *Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος*, στο *Byzantinisch-Neugriechisch Jarbucher XIX* (1964), σ. 126.

6. Για τον Κυπριανό και τό έργο του βλ. αντί άλλων: Γ. Μαρράκη, *Συμβολή εις την ιστορίαν τής εν Αιγύπτω Όρθοδόξου Έκκλησίας*, Άλεξάνδρεια, 1932, σ. 631, έπ. Γ. Ζαβίρα, *Νέα Έλλάς*, Άθήναι, 1872, σ. 383, Κ. Σάθα, όπ. παρ., σ. 512. Έπίσης και τους χαρακτηρισμούς του Σέργιου Μακραιο, «*Εκκλησιαστική Ιστορία*», παρά Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία, 1872, σ. 255. Για την εκπαίδευση γενικά στο κλίμα του Πατριαρχείου Άλεξανδρείας βλ. Δ. Καλλιμάχου, *Τά εν Καΐρω έλληνικά σχολεία του Πατριαρχείου Άλεξανδρείας (έξ άνεκδότων πατριαρχικών κωδίκων)*, Άλεξάνδρεια, 1913.

πού έβωνε δάσκαλο και μαθητή, φαίνεται και από τὸ παρακάτω περιστατικό. Κάποτε ὁ Γεράσιμος προσκλήθηκε νὰ ἐκφωνήσῃ πανηγυρικό λόγο σὲ κάποια τελετή. Ὁ λόγος ἐκεῖνος ἔκανε βαθειὰ ἐντύπωση στὸ ἀκροατήριο, πού ἔσπευσε νὰ συγχαρεῖ τὸ δάσκαλο. Τότε, λοιπόν, αὐτὸς δὲν δίστασε νὰ ὁμολογήσῃ, μὲ ἰδιαίτερη καύχηση μάλιστα, πὼς ὁ λόγος εἶναι ἔργο τοῦ Βαρδαλάχου, πού ντράπηκε νὰ τὸν ἐκφωνήσῃ ὁ ἴδιος⁷.

Ἡ Σχολὴ ἐκείνη δὲν εἶχε πολλὴ ζωὴ. Τὸ 1783 ὁ Πατριάρχης Κυπριανὸς παραιτήθηκε λόγω γήρατος καὶ ἀσθενείας. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Γεράσιμος Γ', ὁ ἀπὸ Μετρῶν καὶ Ἀθύρων (ὁ Γύμαρης)⁸. Ὁ Πατριάρχης αὐτός, λόγω τῶν πάντοτε ὀξυμένων οικονομικῶν προβλημάτων, ἔκλεισε τὴ Σχολή. Ἦταν ἡ μοῖρα καὶ ἡ συνεχὴς ἀγωνία ὅλων σχεδὸν τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν στὴν τουρκοκρατία. Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἐξόδων γιὰ τὴ λειτουργία ἑνὸς σχολείου ἦταν ἡ μόνιμη δυσκολία τοῦ πάντοτε οικονομικὰ ἀσθενοῦς ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ.

Στὸ μεταξύ, μὲ τὸ κλείσιμο τῆς Σχολῆς, ὁ δάσκαλος Γεράσιμος ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσῃ ἀλλοῦ ἐργασία. Γιὰ ἕναν τόσο φημισμένο Λόγιο δὲν ἦταν δύσκολο νὰ βρεθεῖ διδασκαλικὴ θέση. Ἔτσι, σχεδὸν ἀμέσως, προσκλήθηκε ἀπὸ τὶς τοπικὲς ἀρχὲς καὶ τοὺς γονεῖς τῆς Σύμης νὰ διδάξῃ στὴν ἐκεῖ Σχολή⁹.

Ὁ Γεράσιμος πῆρε μαζί του καὶ τὸν Κ. Βαρδαλάχο. Φαίνεται πὼς δὲν πρόλαβε νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸν κύκλο τῶν σπουδῶν του κοντὰ στὸ δάσκαλο καὶ ἔτσι τὸν ἀκολούθησε καὶ στὸ νέο του σχολεῖο. Πόσο ἔμεινε μαζί του δὲν γνωρίζουμε. Ὅπωςδήποτε θὰ κάθησε τόσο, ὅσο νὰ τελειώσῃ τὶς σπουδὲς του. Τὸ διάστημα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετό. Τοῦτο τὸ συμπεραίνουμε καὶ ἀπ' τὸ ἐξῆς γεγονός. Μᾶς εἶναι γνωστό, πὼς ὁ Βαρδαλάχος ἦταν πολὺ ἀγαπητὸς στοὺς κατοίκους τῆς Σύμης¹⁰. Μετὰ λοιπὸν τὴν ἀποφοίτησή του ἀπ' τὴ Σχολὴ ἐκφράζει τὴν βαθειὰ του ἐπιθυμία νὰ πάει στὴν Εὐρώπη γιὰ ἀνώτερες σπουδές. Ἀλλὰ τοῦ εἶναι ἀδύνατο μιὰ καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα. Ἔτσι ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ προσωρινὰ στὸν Αἴνο, ὅπου κάνει τὸ δάσκαλο, μέχρι

7. Ἡ πληροφορία βρίσκεται στὴ βελτιωμένη ἐκδοση τοῦ ἐπιμνημόσυνο λόγου τοῦ Γ. Γεωργιάδου, ὅπως περιλαμβάνεται στὴ βιογραφία του, πού ἔγραψε ὁ γιός του Ἰωάννης μὲ τὸ ψευδώνυμο Ξενοφ. Ἀναστασιάδης (*Γεωργίου Γεωργιάδου βίος, ἔργα, ἐπιστολαί*, Παρίσι, 1926, τ. Β', σ. 447).

8. Γιὰ τὸ Γεράσιμο βλ. Γ. Μαζαράκη, ὅπ. παρ., σ. 650 ἐπ., Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια, 1935, σ. 786, ἐπ., Μ. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Γερασίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας*, στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Γ (1909), σ. 395 καὶ ΘΗΕ. τ. 4, σ. 340.

9. Γιὰ τὴ Σχολὴ τῆς Σύμης βλ. Γρ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας*, τ. Β', Ἀθήναι, 1936, σ. 112 καὶ τὴν ἀξιόλογη μελέτη τοῦ Ἰ. Μ. Χατζηφώτη, *Ἡ Σχολὴ τῆς Σύμης (1765-1821)*, ἀγνωστες σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς παιδείας ἐπὶ τουρκοκρατίας, Ἀθήνα, 1978.

10. Ξ. Ἀναστασιάδου, ὅπ. παρ., σ. 447.

πού οί Συμιακοί ἀναλαμβάνουν τὰ ἔξοδα τῶν σπουδῶν του¹¹. Φαίνεται, πῶς ὅσο ἔλειπε αὐτὸς ἀπὸ τῆ Σύμῃ κάποιοι φιλογενεῖς ἀνάλαβαν τὴν προσπάθεια νὰ συγκεντρώσουν χρήματα γιὰ τὸ νεαρὸ δάσκαλο. Ἔτσι λοιπὸν ἡ σχέση του μὲ τὴν Συμιακὴ κοινωνία ἦταν βαθειὰ καὶ δὲν θὰ εἶχε οἰκοδομηθεῖ, ἂν ὁ Βαρδαλάχος δὲν εἶχε καθῆσει στὸ νησί μεγάλο διάστημα.

Μὲ ἀναπτρωμένες τὶς ἐλπίδες καὶ μὲ μεγάλη αἰσιοδοξία, ξεκινᾷ γιὰ τὴν Πάντοβα, ὅπου σπουδάζει ἱατρικὴ, φιλοσοφία καὶ μαθηματικά. Τὸ πανεπιστήμιο αὐτὸ ἔλκει τὴν προτίμηση τῶν περισσοτέρων Ἑλλήνων, πού σπουδάζουν στὴν Ἑσπερία. Καὶ πολὺ δικαιολογημένα. Στὴν πόλη αὐτὴ ἡ παρουσία, τὰ παλιότερα χρόνια, Ἑλλήνων ὅπως ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, ὁ Πλήθων, ὁ Θεόδωρος Γαζής κ. ἄ., ἔχει δημιουργήσει ἀνάλογη πνευματικὴ παράδοση γιὰ τὰ φιλομαθῆ Ἑλληνοπούλα¹². Ἐπιπλέον ἡ Πάντοβα γειτονεῖ μὲ τὴ Βενετία, ὅπου ἀνθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα, μὲ κέντρο τὸ Φλαγγίνειο Φροντιστήριον¹³. Ἔτσι οἱ δύο αὐτὲς πόλεις γίνονται ὁ χῶρος, πού καταφεύγουν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ πού, κατὰ κάποια εὐτυχῆ συγκυρία, συναντιῶνται καὶ ἐνώνονται, μὲ ἀρρηκτοὺς φιλικούς δεσμούς, οἱ μελλοντικοὶ πνευματικοὶ ἡγέτες τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἐνας παρόμοιος δεσμὸς συνδέει τὸν Κ. Βαρδαλάχο μὲ τὸν Ἰ. Καποδίστρια καὶ τὸν Κήρυκο Χαϊρέτη, πού ἦταν συμφοιτητές του στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο. Γίνονται ἀχώριστοι, ὄχι μόνον στὴ διασκέδαση ἀλλὰ καὶ στὴν πνευματικὴ ἀναζήτηση, τόσο ὥστε νὰ μείνουν γνωστοὶ στοὺς κύκλους τῆς Πάντοβας ὡς «I tre Greci»¹⁴.

11. Πρβλ. Ἑλ. Κούκου, ὅπ. παρ., σ. 128 καὶ Α. Camariano-Ciorgan, ὅπ. παρ., σ. 466.

12. Γ. Θ. Πρίντζιπα, *Λογάδες τοῦ Γένους ἀγνοημένοι*, Ἀθήναι, 1979, σ. 58.

13. Γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα Βενετίας ἀντὶ ἄλλων βλ. Ἰ. Βελοῦδου, *Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία*, Βενετία, 1893, Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ ἐν Βενετία Ἑλληνικὴ Κοινότης καὶ οἱ μητροπολίται Φιλαδελφείας* στὴν «Ἐπετηρίδα τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», ΛΖ (1969-70), σ. 170-210, (Προσθήκη), σ. 473-474, Φ. Μαυροειδῆ, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας στὸ ΙΣΤ' αἰῶνα. Ἐκδόση τοῦ Β' Μητροῦ ἐγγραφῶν (1533-1562)*, Ἀθήναι, 1976, Γ. Θ. Πρίντζιπα, *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἀδελφότητα Βενετίας*, Ἀθήναι, 1982. Γιὰ τὸ Φλαγγίνειο βλ. τὴν μελέτη τοῦ Ἀ. Καραθανάση, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, Ι. Μ. Χ. Α. 1975.

14. Ὁ Κ. Σάθας (*Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, ὅπ. παρ. σ. 656, σημ. 1) διηγεῖται ἕνα παράδοξο γεγονός, πού συνέβη στοὺς τρεῖς φίλους. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή τους σ' ἕνα φρενοκομεῖο τῆς Βενετίας, ἕνας ψυχοπαθῆς, πού τοὺς εἶδε, προφήτευσε: Γιὰ τὸ Χαϊρέτη, ὅτι θὰ ὑπηρετήσει ἕνα μεγάλο αὐθέντη. Γιὰ τὸν Καποδίστρια, ὅτι θὰ κυβερνήσει τὸ ἐνδοξότερο ἔθνος τοῦ κόσμου καὶ γιὰ τὸ Βαρδαλάχο, ὅτι ἀφοῦ γυρίσει πολλὰ μέρη διδάσκων τὴ νεολαία, στὸ τέλος θὰ τὸν δεχθεῖ εὐρὺς τάφος. Καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς ἐπαληθεύθηκε ἡ προφητεία. Ὁ Κ. Χαϊρέτης ὑπηρετῆσε ὡς ἀρχίατρος τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ Β'. Ὁ Ἰ. Καποδίστριας ἔγινε Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας καί, ὅπως θὰ δοῦμε, ὁ Βαρδαλάχος πράγματι

Ίδιαίτερα ἡ φιλία του μὲ τὸν Καποδίστρια ἦταν ὄχι μόνο στενὴ καὶ μακροχρόνια, ποὺ πραγματικὰ μόνο ὁ θάνατος τῆ διέλυσε, ἀλλὰ καὶ γόνιμη γιὰ τὸ Γένος. Ὁ Καποδίστριας ἐβλεπε στὸ πρόσωπο τοῦ Βαρδαλάχου τὸν δάσκαλο, ποὺ θὰ ὠφελοῦσε πολὺ τοὺς νέους τῆς πατρίδας του κι' αὐτὸς ἀναγνώριζε τὸν Καποδίστρια ὡς ἡγετικὴ φυσιογνωμία, ἄνθρωπο ἀρετῆς καὶ πολιτικό, ποὺ κάποτε θὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὴν ὑπόθεση τοῦ Γένους. Ἀργότερα, σὰν πέρασαν τὰ χρόνια, ὁ Καποδίστριας, πρόεδρος τότε τῆς «Φιλομούσου Ἐταιρείας τῆς Βιέννης», ἔστειλε, μὲ ἐμπιστοσύνη, ὑπότροφους μαθητὲς στὸ Βαρδαλάχο, ὅπου κι' ἂν ἐδίδασκε¹⁵.

Στὰ 1800 τελειώνει τὶς σπουδὲς του, ἀφοῦ πρῶτα ἀνακηρύσσεται διδάκτωρ τῆς Ἱατρικῆς καὶ τῶν Φυσικομαθηματικῶν. Τὴν ἴδια χρονιά διορίζεται καθηγητῆς στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου, μετὰ ἀπὸ πρόταση τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη¹⁶, ἐπιφανοῦς δάσκαλου καὶ διευθυντῆ τῆς. Ὁ διορισμὸς του στὸ ἀνώτατο, γιὰ τὴν ἐποχὴ, πνευματικὸ ἴδρυμα, ὀφείλεται στὴ φήμη, ποὺ στὸ μεταξύ εἶχε κυκλοφορήσει μεταξύ τῶν λογίων, γιὰ τὴ μόρφωση καὶ τὶς ικανότητες τοῦ Ἑλληνα διδάκτορα τῆς Πάντοβας.

Στὸ Βουκουρέστι διδάσκει μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ φιλολογικὰ μαθήματα, καὶ συνεργάζεται ἀρμονικὰ μὲ τὸν Φωτιάδη. Τὸ 1805 πεθαίνει ὁ τελευταῖος καὶ μένει κενὴ ἡ διεύθυνση τῆς Ἀκαδημίας. Τότε, λοιπόν, ἀρχίζουν οἱ διάφορες ζυμώσεις γιὰ τὴν ἐξεύρεση κατάλληλου διαδόχου τοῦ πεθαμένου διευθυντῆ, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ ἐπίμονη αἴτηση τῶν μαθητῶν διορίζεται διευθυντῆς ὁ Βαρδαλάχος. Στις 8 Φεβρουαρίου 1805 ὁ Ἡγεμόνας Ὑψηλάντης ἐκδίδει τὸ σχετικὸ διάταγμα, ποὺ ἀναγνωρίζει τὸ διορισμὸ αὐτόν¹⁷.

Σὰν σχολάρχης μιᾶς τόσο φημισμένης Σχολῆς εἶχε πολλὰ καὶ ὑπεύθυνα διοικητικὰ καθήκοντα. Μολαταῦτα εὗρισκε ὥρα γιὰ διδασκαλία. Ἡ ἔδρα τοῦ ἦταν μία ἀδήριτη ἀνάγκη. Ἡ ἐπικοινωνία καὶ ὁ διάλογος μὲ τὴ σπουδάζουσα νεολαία τοῦ ἔδινε δύναμη, ἐνθάρρυνση. Τὸν ἀνανέωνε. Δίδασκε τὰ ἐγκύκλια λεγόμενα μαθήματα. Μαθηματικά, φιλοσοφία καὶ φυσικὴ πειραματικὴ. Πα-

τάφημα σ' εὐρὸ τάφο. Ὁ Σάβας βεβαιώνει, ὅτι τὴν πληροφορία αὐτὴν τὴν ἔλεγξε ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς. Βλ. καὶ Γ. Θ. Ζώρα, *Τρεῖς Ἑλληνες συμφοιτηταὶ ἱατροὶ στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδοβας καὶ ἕνα σχετικὸ ἀνέκδοτο (Καποδίστριας, Βαρδαλάχος, Χαιρέτης)*, «Παρνασσός» 20 (1978), σ. 421-424.

15. Ἐ. Κούκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία. Α' ἡ Φιλόμουσος Ἐταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήναι, 1958, σ. 112, 113, 114, 115.

16. Γιὰ τὸ Λ. Φωτιάδη βλ. ἀντὶ πολλῶν: Κ. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, ὅπ. παρ., σ. 588-590., Δ. Θεριανοῦ, *Ἀδαμάντιος Κοραῖς*, Α' Τεργέστη, 1889, σ. 82-83, Θ. Ἀθανασιάδου, *Περὶ τῶν ἐλληνικῶν σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ*, Ἀθήναι, 1924, σ. 81-82, Δ. Οἰκονομίδου, *Λάμπρος Φωτιάδης*, α' Ἐπετηρὴς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Γ (1950) καὶ Α. Camariano-Cioran, ὅπ. παρ., σ. 449-461.

17. Ἐ. Κούκου, *Κ. Βαρδαλάχος*, ὅπ. παρ., σ. 129 σημ. 2.

ράλληλα διέθετε τὸν ὑπόλοιπο χρόνο του γιὰ τὴ συγγραφή. Τὴν περίοδο, ποὺ ἱστοροῦμε, ἔγραψε δυὸ ἀπ' τὰ καλύτερα ἔργα του, τὴν «Πειραματικὴ Φυσικὴ» καὶ τὴ «Ρητορικὴ», ποὺ ἐκδόθηκαν ἀργότερα στὴ Βιέννη.

Ἡ Ἀκαδημία, ὅπως τὴν παρέλαβε ὁ Βαρδαλάχος, εἶχε τὴν αἴγλη μιᾶς ἀνώτατης σχολῆς, ἐξακολουθοῦσε ἀκόμη ὁ ἀπόηχος τοῦ ἐνδοξοῦ παρελθόντος της, τότε δηλαδή, ποὺ οἱ Ἡγεμόνες Νικόλαος Μαυροκορδάτος καὶ ἀργότερα ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, τὴν εἶχαν καταστήσει ἰσάξια σχεδὸν μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια. Πλὴν, ὅμως, στὰ 1805 κάτι ὑπέφωσκε, κάτι μαρτυροῦσε τὴν παρακμὴ, ποὺ ὄλο καὶ πλησιάζε¹⁸. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἀποτελοῦσε τὸν μόνιμο ἐφιάλτη τοῦ Βαρδαλάχου, τὴν μόνιμη ἀγωνία του, ἀλλὰ καὶ τὸν παράλληλο ἀγῶνα του γιὰ τὴν ἀποτροπὴ της.

Στὰ 1806 ἀρχίζει ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος μὲ κύριο πεδίο τὶς παραδουνάβιες χῶρες. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἡ ζωὴ στὸ Βουκουρέστι ὑπέστη πολλές μετατροπές. Πολεμικὰ γεγονότα, ταραχές, ἀμφιβολίες ἐπέδρασαν, ὅπως ἐγινε καὶ στοὺς προηγούμενους παρόμοιους πολέμους, καὶ στὴ ζωὴ τῆς Ἀκαδημίας, ἐπιταχύνοντας ἔτσι τὴν πάντα ἐπίφοβη παρακμὴ. Ὁ Βαρδαλάχος, πιεζόμενος ἀπ' τὰ πράγματα, δὲν ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀλλὰ γιὰ τὴν διατήρηση τῆς Ἀκαδημίας σὲ ζωὴ. Ἡ οἰκτρὴ, ὅμως, οἰκονομικὴ κατάσταση, παράγοντας ἐντελῶς ἀνελαστικός, τὸν φέρνει σὲ ἀπόγνωση. Πρὸς στιγμὴ, βλέποντας, πῶς εἶναι ἀδύνατη ἡ λειτουργία της, σκέφτεται νὰ διακόψει προσωρινὰ τὰ μαθήματα καὶ νὰ φύγει γιὰ τὴν Ἰταλία. Ἡ ἀφιξή, ἀκριβῶς στὴν κρίσιμη στιγμὴ, τοῦ μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιου ἀλλάζει τὴν κατάσταση καὶ προοιωνίζει μιὰ ἀνανέωση τῆς Σχολῆς.

Τὸ 1810 στὸν κενὸ θρόνο τῆς μητρόπολης Οὐγγροβλαχίας (μὲ ἔδρα τὸ Βουκουρέστι), ἀνέρχεται ὁ Ἰγνάτιος, μέχρι τότε μητροπολίτης πρῶν Ἄρτης¹⁹. Ἀπ' τὰ πρῶτα προβλήματα, ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν, ἦταν ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ καὶ ἡ πνευματικὴ διαφώτιση τοῦ λαοῦ, ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς παιδείας καὶ ἡ διάδοση τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βλάχων. Ἦταν, λοιπόν, πολὺ φυσικὸ «ὄ τῷ ὄντι πανιερώτατος καὶ ἐν ἐλλογίμοις ἀριστος κυρ-Ἰγνάτιος»²⁰ νὰ ἐνδιαφερθεῖ κατὰ πρῶτον καὶ κύριο λόγο μὲ τὰ προβλήματα τῆς Ἀκαδημίας, ὅπως ἐπίσης ἦταν φυσικὸ νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸν Βαρδαλάχο, μιὰ καὶ οἱ δυὸ ἄντρες ἀγωνίζονταν στὸ ἴδιο πεδίο καὶ γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ.

18. Τρ. Εὐαγγελίδου, ὅπ. παρ., σ. 382 καὶ Α. Camariano-Cioran, ὅπ. παρ., σ. 43 ἐπ.

19. Γιὰ τὸν Ἰγνάτιο βλ. Β. Στεφανίδη, Ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος ὁ Λέσβιος, Ἀθῆναι 1934, Ἐμ. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, τ. 2, Ἀθῆναι, Ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1959-1961. Κ. Ράλλη, Περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν Μητροπολιτῶν Οὐγγροβλαχίας, «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», 9 (1934), 298-301.

20. Δ. Φωτεινοῦ, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας..., Βιέννη, 1818, τ. Β', σ. 530.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ νέου μητροπολίτη ἦταν νὰ ἐπισκευάσει τὸ κτίριο τῆς Σχολῆς καὶ νὰ μερμνήσει γιὰ τὶς ἀπαραίτητες ἐπιχορηγήσεις. Μετά, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Βαρδαλάχο, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν οὐσιαστικὴ μεταβολὴ τῆς Σχολῆς σὲ σύγχρονο ἐκπαιδευτήριον, κατάλληλον γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς σπουδάζουσας νεολαίας. Ἐκσυχρονίσθηκε τὸ πρόγραμμα καὶ μπῆκαν νέα μαθήματα. Ἀκόμη ἄλλαξε καὶ ἡ ὀνομασία. Ἀπὸ τὸ 1810 καὶ μετὰ ἡ Ἀκαδημία ὀνομάζεται «Λύκειον», κατὰ τὴ συνήθεια ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴν Εὐρώπη.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν φιλοδόξησαν οἱ δυὸ ἄντρες νὰ πετύχουν τὴν ἀναγέννηση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὸ Βουκουρέστι· τὴν πόλιν, ποὺ χτισμένη στὸ μεταίχμιον δύο κόσμων, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Δυτικοῦ, καὶ κάτω ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη διοίκηση τῶν Φαναριωτῶν, συνδύαζε τόσο τὴ βυζαντινὴ παράδοση, ὅσο καὶ τὸ σύγχρονον εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα²¹.

Τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας τῶν ἔργων τοῦ Ἰγνατίου στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ δίνουν τὰ παρακάτω λόγια τοῦ μεγάλου δασκάλου τοῦ Λυκείου, τοῦ φιλόλογου Ἰωάννη Βογορίδη. Μιλώντας στίς 7 Ἰουλίου τοῦ 1810, κατὰ τὶς ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν, ἐνώπιον πυκνοῦ ἀκροατηρίου, εἶπε μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος στὸ Βουκουρέστι, πραγματοποιεῖ ἔργο παρόμοιον μὲ ἐκεῖνο, ποὺ πραγματοποίησαν ὁ Περικλῆς στὴν Ἀθήνα, οἱ Μαικῆνες στὴ Ρώμη καὶ οἱ Μεδικοί στὴ Φλωρεντία²². Τὰ λόγια αὐτὰ ἴσως εἶναι ὑπερβολικά, δὲν θὰ μπορούσαν, ὅμως, νὰ εἰπωθοῦν, ἂν τὸ ἔργο τοῦ Ἰγνατίου ἦταν μιὰ μετριότητα. Θὰ ἀποτελοῦσαν ἐπικίνδυνη μεγαλοστομία καὶ θὰ ἐξέθεταν σὲ κακόβουλα σχόλια τὸ ρήτορα.

Οἱ μεταβολές, ποὺ ἔγιναν στὸ πρόγραμμα τοῦ Λυκείου, ἔβαλαν σὲ νέες βάσεις τὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Ἰσαμε τότε τὰ διδασκόμενα μαθήματα περιορίζονταν στὰ θεολογικά, στὰ ἀρχαῖα, τὴ γραμματικὴ καὶ σὲ λίγα μαθηματικά καὶ φυσικά. Σπάνια καὶ μιὰ ξένη γλῶσσα. Μὲ τὸ νέο πρόγραμμα οἱ σπουδὲς διαίρεθησαν σὲ τρεῖς παράλληλους κύκλους. Ὁ μεγαλύτερος καὶ σπουδαιότερος εἶχε τὴν ὀνομασίαν «Ἐπιστῆμαι» καὶ περιλάμβανε μαθηματικά, φυσικά, χημεία, φυσικὴ ἱστορία, γεωγραφία, μεταφυσικὴ, λογικὴ καὶ ἠθικὴ. Ὁ δεύτερος ὀνομάσθηκε «Φιλολογία» μὲ μαθήματα τῆ ρητορικῆς, ποιητικῆς, ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας. Τέλος ὁ τρίτος κύκλος, γνωστός μὲ τὸν τίτλον «Γλῶσσαι», περιλάμβανε τὴ διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς, ρωσικῆς, γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς.

Τὸ Λύκειον ἐμπλουτίσθηκε μὲ σύγχρονα ἐποπτικὰ μέσα καὶ κατάλληλα συγγράμματα. Ἡ Βιβλιοθήκη στεγάσθηκε σὲ νέο ἰδιαίτερον κτίριον καὶ τὰ βιβλία ταξινομήθηκαν ἀκατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν τάξιν²³. Ἐπίσης ἰδιαίτερος

21. S t. R u n c i m a n, La civilisation Byzantine, Paris, Payot, 1936, σ. 225.

22. Ἐ. Κ ο ὑ κ ο υ, Κ. Βαρδαλάχος, ἔπ. παρ., σ. 133.

23. «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος ἢ Φιλολογικαὶ ἀγγελίαι», Δ (1811), σ. 344, (στὸ ἐξῆς βρα-

χῶρος μέσα στο Λύκειο, όπου στεγάσθηκαν τὰ ὄργανα φυσικῆς καὶ χημείας, χρησιμοποιήθηκε γιὰ πειράματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦσαν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸ θαυμασμό, ἔχι μόνο τῶν μαθητῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ φιλομαθοῦς κοινοῦ, ποῦ ἐπιτρεπόταν ἐλεύθερα νὰ τὰ παρακολουθεῖ²⁴.

Ἔτσι τὸ Λύκειο γίνεται τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς τοπικῆς κοινωνίας, χῶρος, ποῦ καλλιιεργεῖται κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο ἡ παιδεία καὶ ἀναπτύσσεται ὁ πολιτισμός, «πνευματικός φάρος, ὅστις θὰ ἀποδιώξῃ ἀπὸ τὸ ποιμνιον τῆς ἀμαθείας τὸ σκότος καὶ θὰ ἀναδείξῃ υἱοὺς φωτὸς τῆς Δακίαις τοὺς νέους», ὅπως χαρακτηριστικὰ εἶπε ὁ Βαρδαλάχος σ' ἓνα λόγο του²⁵. Φιλοδοξία, τόσο τοῦ ἴδιου, ποῦ ἦταν σχολάρχης, ὅσο καὶ τοῦ Ἰγνατίου, ἦταν νὰ ἀνυψωθεῖ τόσο ἡ Σχολή, νὰ ἀποκτήσουν οἱ μαθητές της τόσες γνώσεις καὶ νὰ γίνουν φορεῖς παιδείας καὶ πολιτισμοῦ στὸν τόπο τους, ὥστε οἱ ἄνθρωποι μὲ καμὰρι νὰ τοὺς δείχνουν καὶ νὰ λένε: «Ἴδου μαθητῆς τοῦ Βουκουρεστίου»²⁶.

Ὁ Βαρδαλάχος γιὰ τοὺς μαθητές του δὲν ἦταν μόνο ὁ σοφὸς δάσκαλος ἢ ὁ ἄριστος παιδαγωγός. Ἦταν κάτι πολὺ περισσότερο. Ὁ στοργικὸς προστάτης καὶ πατέρας, ὁ πνευματικὸς ὁδηγητής, ὁ μεγάλος φίλος. Τόσο στὶς ὥρες διδασκαλίας²⁷, ὅσο καὶ στὶς ὥρες τῆςσχόλης του, δὲν ἔπαυε νὰ τοὺς ὑποδαυλίζει τὴν ἀνάγκη τῆς πατρίδας γιὰ μορφωμένους ἄντρες καὶ τὸν ἱστορικὸ ρόλο, ποῦ κάποτε θὰ κληθοῦν νὰ διαδραματίσουν.

Ἰδιαιτέρα λαμπρὴ εἶναι ἡ μέρα τῶν ἐξετάσεων. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐπικρατεῖ ἡ ἀποψη, πὼς οἱ μαθητές πρέπει νὰ ἐξετάζονται δημόσια, ὥστε νὰ πληροφορεῖται ὁ λαὸς τὸ μέγεθος τοῦ διδακτικοῦ ἔργου τοῦ εκπαιδευτηρίου. Εἶναι δηλαδή, οἱ ἐξετάσεις, ὁ καθρέπτης τῆς ἀποδοτικότητας δασκάλων καὶ μαθητῶν. Οἱ πρώτες δημόσιες ἐξετάσεις ἔγιναν στὶς 15 Ἰουλίου τοῦ 1811. Ἡ τελετὴ ἦταν λαμπρὴ καὶ ἡ ἐξέταση τῶν μαθητῶν ἄφησε τὶς καλύτερες ἐντυπώσεις²⁸. Ἀπ' τὴ χρονιὰ αὐτὴ ὁ Ἰγνατίος ἐφαρμόζει μιὰ καινοτομία. Ἀρχίζει

χρηγραφία ΛΕ). Γιὰ τὸ «Λόγιο Ἐρμῆ» βλ. Κ. Παπαλεξάνδρου, *Φρούρια Ἐλευθερίας (ὁ ἑλληνικὸς τύπος πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ '21)*, Ἀθήναι, ΕΣΗΕΑ, 1971, Γ. Λατσοῦ, *Ὁ ἑλληνικὸς Τύπος τῆς Βιέννης*, Ἀθήναι, 1961 καὶ Ἐ.μ.μ. Φραγκίσκου, *Τὰ Ἑλληνικὰ καὶ Προεπαναστατικὰ περιοδικά*. Β' «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», Ἀθήνα, 1976.

24. Α. Ε., Α', σ. 46.

25. Κατὰ τὶς ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν στὶς 15 Ἰουλίου 1811. Α. Ε., Α', σ. 339.

26. Α.Ε., Α', σ. 9.

27. Ὁ Α.Ε. (ἔκ. παρ., σ. 64) διέσωσε ἀκριβεῖς καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὸ διδακτικὸ πρόγραμμα τοῦ Βαρδαλάχου. Δευτέρα καὶ Τετάρτη παρέδιδε Φυσικὴ, μὲ πειράματα κατὰ τὴν ὥρα τοῦ μαθήματος. Τρίτη καὶ Παρασκευὴ Μαθηματικά, ἰδιαιτέρα Γεωμετρία, ἐνῶ Ἀλγεβρα καὶ Ἀριθμητικὴ ἔκαναν ἄλλοι δάσκαλοι. Πέμπτη ἔκανε ἐξετάσεις στὴ Φυσικὴ καὶ τὸ Σάββατο στὴ Γεωμετρία. Πέμπτη πάλι καὶ Σάββατο δίδαξε σὲ μαθητῆς καὶ δάσκαλους τοὺς ἀρχαίους ρήτορες.

28. Α.Ε., Α', σ. 338 ἐπ. Στὴ σ. 341 λεπτομέρειες γιὰ τὶς ἐξετάσεις.

νά βραβεύει όχι μόνο τους επιτυγχόντες μαθητές, αλλά και τους δάσκαλους. Έτσι ο Βαρδαλάχος, σαν διευθυντής, παίρνει χρυσή ταμπакέρα, οι άλλοι δάσκαλοι χρυσά ρολόγια, οι υποδιδάσκαλοι άργυρά και οι μαθητές μετάλλια²⁹.

Λαμπρές ήταν και οι εξετάσεις του 1813. Από τον προηγούμενο χρόνο είχε διορισθεί Ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας ὁ ἐπιφανὴς φαναριώτης Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁ ἐπονομαζόμενος «Γέρων» ἢ «Πρίγκηψ». Φιλοπρόοδος καὶ φιλόμουσος ἄρχοντας. Παρὰ τὴν ταραχώδη πολιτικὴ κατάσταση, ἡ πολιτιστικὴ καὶ πνευματικὴ ἀκμὴ τῆς περιοχῆς εἶναι ἐμφανής. Ἰδρυσε σχολεῖα, ἐνίσχυσε ἄλλα, προστάτευσε καὶ ἀναζωογόνησε τὰ γράμματα, τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς τέχνες. Πολύτιμος βοηθὸς του ἦταν ὁ Βαρδαλάχος.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ὁ νέος Ἡγεμόνας ἔδειξε τὸν πλεονασμὸ τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὸ Λύκειο. Ὁ «Λόγιος Ἐρμῆς» στὶς 5 Μαΐου τοῦ 1813³⁰ δημοσιεύει ἀνταπόκριση ἀπ' τὸ Βουκουρέστι, ὅπου περιγράφει μὲ πολὺ κολακευτικὰ λόγια τὴν ἐκπαιδευτικὴ του πολιτικὴ. Ἐξάγει τὴ συμβολὴ του στὴν ἀνθησι τῶν γραμμάτων καὶ συνεχίζει: «Ἄνὴρ φιλόσοφος καὶ φιλόκαλος (ἀφείνω τὰς ἄλλας ἀρετάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων λάμπει ἡ πραότης μετὰ φρονήσεως καὶ ἡ δικαιοσύνη), ὡς ἔφθασεν ἐνταῦθα ἐφρόντισεν ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ νὰ θεμελιώσῃ τὸ Λύκειον ἐπάνω εἰς βᾶσιν στερεὰν καὶ ἀκλόνητον, ὥστε νὰ μὴ συµμεταβάλληται εἰς τὸ ἐξῆς μὲ τὰς καιρικὰς περιστάσεις, ὡς πρότερον, καταστήσας ἐφόρους ἄνδρας σοφοὺς καὶ φιλογενεῖς, ὡς τὰ παρὰ τῆς Ὑψηλότητός του πιτάκια δηλοποιοῦσιν»³¹.

Στὴν τελετῇ τῶν ἐξετάσεων, πού γίνεται παρουσία τοῦ Καρατζᾶ καὶ μὲ μεγάλη λαμπρότητα, ὁ Βαρδαλάχος περιγράφει, σὲ λόγο του, τὸν τρόπο διδασκαλίας καὶ τὰ μέσα πού χρησιμοποιοεῖ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ του. Εὐχαριστεῖ ὅλους ὅσοι βοήθησαν τὴ Σχολὴ καὶ προτρέπει τοὺς νέους νὰ συνεχίσουν μὲ τὴν ἴδια θέρημ νὰ ἀγαποῦν τὰ γράμματα καὶ τὴν πατρίδα³². Γίνονται οἱ ἐξετάσεις καὶ μετὰ ὁ Ἡγεμόνας, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰγνατίου, προσφέρει πλούσια δῶρα σὲ δάσκαλους καὶ μαθητές. Χρυσὰ ρολόγια στοὺς δάσκαλους, ἄργυρά στοὺς ἄριστους μαθητές, ροῦχα στοὺς δευτέρους καὶ χρήματα στοὺς ἄλλους³³.

Μὲ τὸν καιρὸ ὁ Βαρδαλάχος ἔχει γίνεи τὸ κεντρικὸ πρόσωπο ὅλη τῆς κοινωνίας στὸ Βουκουρέστι. Εἶναι σεβαστὸς σὲ ὅλους, τόσο σὰν συγγραφέας, σοφὸς δάσκαλος, ἀλλὰ καὶ γενικὰ πνευματικὸς καὶ πρᾶος ἄνθρωπος. Δένεται

29. Α.Ε., Α', σ. 341. Κυριακου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα*, τ. Γ', 1800-1810, Ἀθήναι, 1975, σ. 329.

30. Α.Ε., Γ', σ. 53.

31. Α.Ε., Γ', σ. 54, 64.

32. Α.Ε., Γ', σ. 53.

33. Α.Ε., Γ', σ. 63.

μέ στενή φιλία με τὸν Καρατζᾶ, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐμπιστεύεται τὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν του³⁴.

Χαρακτηριστικά, γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ δράση τοῦ Βαρδαλάχου εἶναι τὰ ὅσα γράφει στὴ μακρὰ του ἀνταπόκριση ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι, ὁ μαθητῆς του Ἰωάννης Παπαδόπουλος³⁵, στὸ «Λόγιο Ἐρμῆ» τῆς 5ης Μαΐου 1813: «Σπουδάζει» γράφει «διὰ τὸν φωτισμὸν τῆς Ἑλλάδος, δὲν φείδεται κόπους, μεῖ ὄλην του τὴν προβεβηκυῖαν³⁶ ἡλικίαν, διὰ νὰ ἴδῃ τὸ γένος του στολισμένον ἀπὸ κάθε εἴδους παιδείας καὶ διὰ τοῦτο προσφέρει εἰς αὐτό, καθὼς ὁ ἴδιος λέγει, (ἴδε προοίμιον τῆς Φυσικῆς του, σ. στ') ὅσα εἶναι ἱκανὰ νὰ δώσουν εἰς τὸν νέον καλὰς ἀρχάς»³⁷.

Τὴν ἐποχὴ, ποὺ γίνονται ὅλ' αὐτά, τὸ πολιτικὸ μέλλον τῶν παραδουναβίων περιοχῶν βρισκόταν σὲ διαρκῆ ἀμφισβήτηση. Ἡ ἐπιθυμία τῆς Ρωσίας νὰ προσαρτηθεῖ τὴ Δακία καὶ ἡ ἀντίσταση, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τῆς Τουρκίας, ὁδηγήσαν σὲ νέο ρωσοτουρκικὸ πόλεμο, ποὺ ἔληξε μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου στὶς 26 Μαΐου. Μ' αὐτὴ, ἡ Τουρκία γινόταν ὁ ἀδιαμφισβήτητος αὐθέντης τῶν περιοχῶν.

Τὰ γεγονότα αὐτά, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἐπηρέασαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς κρίσεως, ὁ καλὸς μύχιος πόθος τους, τὸ ὄραμα καὶ ὁ θρόλος τοῦ ἐλευθερωτῆ ξανοῦ γένους, φάνταζε σὰν πραγματικότητα. Ἔτσι πολλοὶ, μεῖ ἔργα καὶ μεῖ λόγια, δὲν ἔπαυσαν οὔτε στιγμή νὰ δείχνουν τὴ συμπάθειά τους στὴ Ρωσία καὶ ἄλλοι νὰ ἐκφράζονται ἀνοικτὰ κατὰ τοῦ σουλτάνου. Μετὰ τὴ συνθήκη, λοιπόν, τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ ἡ κυριαρχία τοῦ τελευταίου γινόταν πλέον πιὸ ἔντονη, βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση. Ὁ ἐκκαθαρισμὸς αὐτῶν, ποὺ εἶχαν ἐκτεθεῖ δὲν θὰ ἀργοῦσε. Ἡ μόνη λύση ἦταν ἡ φυγή. Ἔτσι ἕνας-ἕνας παίρνουν τὸ δρόμο γιὰ τὴ Δύση.

Μεταξὺ αὐτῶν, ποὺ ἔφυγαν ἦταν καὶ πολλοὶ δάσκαλοι καὶ καθηγητὲς τοῦ Λυκείου, ὅπως καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰγνατίος, ποὺ τὸ 1813 πηγαίνει στὴ Βιέννη. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα —εἶναι ἡ μοῖρα τους— σὲ κάθε ἐποχὴ ἀκολουθοῦν τὰ πολιτικά. Ἔτσι καὶ τότε. Ἡ Σχολὴ ἀκολούθησε τὴν τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πῆγαινε ἀπ' τὸ κακὸ στὸ χειρότερο. Ὁ Βαρδαλάχος ἀγωνίζεται νὰ περισώσει ὅ,τι μπορεῖ. Γιὰ νὰ καλύψει τὰ κενά, ἀναγκάζεται νὰ διδάξει πολλὰ μαθήματα: γραμματικὴ, ρητορικὴ, φιλοσοφία, φυσικά³⁸.

34. Α.Ε., Γ', σ. 61.

35. Ὁ Ἰωάννης Παπαδόπουλος-Δημητριάδης εἶναι ὁ πρῶτος μεταφραστὴς στὰ ἑλληνικά τῆς Ἰφιγένειας τοῦ Goethe, βλ. Σ. Κουγέα, Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἰφιγένειας τοῦ Goethe, αἱ Ἑλληνικά, 5 (1932), σ. 361 ἐπ.· ἐπίσης πληροφορίες γι' αὐτὸν βλ. καὶ Ἐ. Κούκου, Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία, ὅπ. παρ., σ. 52, 63, 67, 88, 89, 100, ὅπου ἀναφέρονται τὰ κατὰ τὸ θάνατό του.

36. Καὶ ὅμως ὁ Βαρδαλάχος δὲν ἦταν παρὰ 56 ἐτῶν.

37. Α.Ε., Γ', σ. 61.

38. Α. Camariano-Cioran, ὅπ. παρ., σ. 469.

Δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὸ πῶς τὰ ἔβγαλε πέρα. Φαίνεται, ὅμως, πῶς πλέον εἶχε ἀποκάμει. Ἔτσι ἡ πρόταση τῶν Χιωτῶν νὰ πάει στὴν πατρίδα τους νὰ διδάξει τὰ ἑλληνόπουλα, τοῦ προσφέρει εὐσχημη λύση. Τὸ 1815 φεύγει ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι μὲ πικραμένη τὴν καρδιά.

Ἡ ἀπόφασή του αὐτὴ ἀναστάτωσε, ἀλλὰ καὶ συγκίνησε τὴν κοινωνία τοῦ Βουκουρεστίου. Τὸ μέγεθος τοῦ σάλου, ποῦ δημιουργήθηκε, ἀντικατοπτρίζεται καθαρὰ σ' ἓνα ποίημα, ἀγνωστού στιχουργοῦ, προφανῶς μαθητῆ τοῦ Βαρδαλάχου, μὲ τίτλο «Μετοικεσία τῶν Μουσῶν ἢ ὁ σοφὸς Βαρδαλάχος ἀποχαιρετῶν τὴν Βλαχίαν»³⁹:

«Ἀκοῦστε Μοῦσαι σήμανεν ἡ σάλπιγξ τῆς πατρίδος·
ἀκοῦστε τὸ ἔλκυστικὸν τῆς μουσικῆς τῆς εἶδος·
μᾶς προσκαλεῖ ἀπὸ παντοῦ σὰν τέκνα τῆς χαμένα
σὰν σώματα στρατιωτῶν εἰς μάχην σκορπισμένα·
ἢ χάλαζα δυστυχιῶν ὡς φαίνεται κοπάζει
καὶ οἰκτιρμούς ὁ Οὐρανὸς ἀρχίζει νὰ ἐτοιμάζει·
κρατεῖται ὁ κατακλυσμὸς καὶ ἡ πατρίς ἡ θεία
σηκώνειτ' ἀπ' τὴν νέκρωσιν καὶ πνέει μ' εὐκολία·

...»⁴⁰.

Τὸ σχολεῖο στὴ Χίο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ φημισμένα τῆς τουρκοκρατούμενης χώρας. Ἀπὸ τὸ 1786 σχολαρχεῖ ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, ποῦ τοῦ δίνει καθαρὰ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μορφή. Τὴν περίοδο αὐτὴ γίνεται καὶ τὸ «μῆλον τῆς Ἐριδος». Ὁ Πάριος, γνωστὸς γιὰ τὴν προσήλωσή του στὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ἀπεχθάνεται τὰ νέα μαθήματα καὶ αὐτοὺς ποῦ τὰ διδάσκουν. Ὁ ἴδιος, ἀν καὶ εἶχε τὶς πνευματικὲς δυνάμεις, δὲν δέχθηκε ποτὲ νὰ σπουδάσει στὴν Εὐρώπη, παρὰ τὴν πίεση, ποῦ τοῦ ἄσκησε ὁ φίλος του Ἰωσήπος Μοισιόδακας⁴¹. Ἔτσι ἔμεινε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἐπιφυλακτικὸς καὶ ἔναντι αὐτῶν ποῦ σπούδασαν στὴ Δύση⁴². Ἐπόμενο, λοιπόν, ἦταν, νὰ παρουσιάζεται

39. Ὁπ. παρ.

40. Ἀπόσπασμα ἀπ' τὴ δημοσίευση τῆς Ἐ. Κ ο ὄ κ ο υ, *Κ. Βαρδαλάχος*, ὅπ. παρ., σ. 197.

41. Γιὰ τὸν Μοισιόδακα βλ. Ν. Β ο σ τ α ν τ ζ ῆ, *Αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακος*, Ἀθῆναι, 1941, Ἔμ. Κ ρ ι α ρ ῆ, *Ἡ παιδαγωγία τοῦ Μοισιόδακος καὶ ἡ σχέσις τῆς μὲ τὸ παιδαγωγικὸ σύγγραμμα τοῦ Locke*, Ἀθῆναι, 1943, Χ. Τ ζ ῶ γ α, Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰωσήπος Μοισιόδαξ, στὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης», 19 (1974), σ. 251-382, Γ. Θ. Π ρ ῖ ν τ ζ ι π α, *Λογὰδες τοῦ Γένοῦς*, ὅπ. παρ., σ. 57-65, Β. Μ ο υ σ τ ἄ κ η, *Μεγάλοι Παιδαγωγοί*, Ἀθῆναι, 1982, σ. 204-218.

42. Ν. Ἀ ρ κ ῆ, Ἀθανάσιος Πάριος· παραδόσεων φρουρός, Ἀθῆναι, 1960, σ. 26, Ἀ. Κ α ρ α μ π ἔ τ σ ο υ, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, Ἀθῆναι, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1974, σ. 88.

τὸ σχολεῖο τῆς Χίου, σὺν προπύργιο τοῦ συντηρητισμοῦ καὶ τῆς παλαιᾶς παιδείας.

Ἡ φήμη αὐτὴ τὸν ἔφερε ἀντιμέτωπο μὲ τὸν Κοραή. Ὁ τελευταῖος, ὁ κατεξοχὴν κήρυκας τοῦ διαφωτισμοῦ, ἔφερε βαρέως τὸ ὅτι στὴν ἰδιαίτερη πατριδα του, ἡ προσήλωσις στὶς παλαιὰς μεθόδους καὶ στὰ παλαιὰ πρότυπα διδασκαλίας, ἔχει πάρει δογματικὴ μορφή. Ἔτσι ἄρχισε νὰ καταφέρεται μὲ μανία κατὰ τοῦ Παρίου, πολλὰς μάλιστα φορές ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς εὐπρέπειας, καὶ νὰ τὸν θεωροῦσε ὑπεύθυνον γιὰ τὴν ὀπισθοδρόμηση αὐτῆ⁴³.

Ἡ διαμάχη αὐτὴ εἶχε ἀπήχηση στοὺς κύκλους τῶν λογίων, ὄχι μόνο τῆς Χίου ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Γιὰ τὰ σχολικὰ πράγματα, ὅμως τοῦ νησιοῦ εἶχε καθοριστικὴ σημασία. Πολλοὶ Χῖοι προσπάθησαν κατὰ καιροὺς νὰ προσκαλέσουν καθηγητὴ τῶν μαθηματικῶν. Ἀρχικὰ διορίσθηκε ὁ Δωρόθεος Πρώιος, πὺ μὴ ἀντέχοντας τὴν πολεμικὴ τοῦ Παρίου ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐκλέγεται μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως καὶ μὲ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ βρίσκει μαρτυρικὸ θάνατο στὶς φυλακὰς τὸ 1821^{43α}. Στὴ θέση του προσλαμβάνεται ἕνας νέος δάσκαλος, σπουδασμένος στὴν Ἰταλία, ὁ Ἰωάννης Τσελεπή⁴⁴.

Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση γιὰ τὸ γέροντα Πάριο, πὺ ἂν ἀφαιρέσει κανεὶς τοὺς συντηρητικὸς φανατισμοὺς του — ἡ ἐποχὴ ἐξάλλου ἦταν φορτισμένη ἀπὸ ἀνακατατάξεις καὶ ἀθεϊστικὸ κλίμα — παραμένει ἕνας ἀγνὸς ἀγωνιστὴς τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ προσφορά του μάλιστα στὴ μόρφωση τῶν ἑλληνοπαίδων δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητη. Τὸ 1811 παραιτεῖται ὁ γέροντας δάσκαλος καὶ τὸ 1813 πεθαίνει. Τὸ 1812 καλεῖται ὁ Κ. Κούμας, πὺ δὲν ἀποδέχεται τὸ διορισμὸ του καὶ προτείνει τὸ Νεόφυτο Βάμβα⁴⁵.

Πράγματι οἱ Χῖοι κάλεσαν τὸ Βάμβα⁴⁶ ἀλλὰ, ὅπως εἴπαμε, καὶ τὸν

43. Γιὰ τὴν ἔριδα τῶν δυὸ ἀνδρῶν βλ. Χ. Τζώγα, *Ἡ περὶ μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὄρει κατὰ τὸν III' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη, 1969, σ. 31-36.

43α. Γιὰ τὸ Δωρόθεο Πρώιο βλ. Θ. Σιμοπούλου, *Μάρτυρες καὶ ἀγωνισταὶ ἱεράρχαι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας*, Ἀθῆναι, 1971, Κ. Ἀμαντοῦ, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν*, Πειραιεύς, 1946.

44. Κ. Ἀμαντοῦ, ὅπ. παρ., σ. 30, Κ. Κούμας, *Ἱστορία ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', Βιέννη, 1832, σ. 576.

45. Κ. Ἀμαντοῦ, ὅπ. παρ., σ. 30 καὶ Π. Κοντογιάννη, *Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι Κοραῆ καὶ πρὸς Κοραῆν*, Ἀθῆναι, 1923, σ. 23 ἐπ.

46. Κ. Ἀμαντοῦ, ὅπ. παρ., σ. 33. Γιὰ τὸ Βάμβα βλ. ἀντὶ ἄλλων: Κ. Ἀμαντοῦ, *Νεόφυτος Βάμβας*, (Ἑλληνικά), τ. 7 (1934), σ. 51-62, Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Δυὸ φίλοι Κοραῆ καὶ Βάμβας, μὲ ἀνέκδοτα κείμενα*, Ἀθῆναι, 1953, Πολυκάρπου Συνοδινού, *Νεόφυτος Βάμβας*, (Ἑκκλ. Φάρος), τ. 16 (1917), σ. 329-244, Ν. Β. Τωμαδάκη, *Βάμβας Νεόφυτος*, ΘΗΕ, τ. 3 (1963), σ. 577-579. Εὐάγ. Μουτσόπουλου, *Ὁ Νεόφυτος Βάμβας καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει τοῦ ΙΘ' αἰῶνος*, στὸν τόμο *Ἐπίσημοι Λόγοι τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1969-1970*, σ. 267-282, Μ. Σι-

Κωνσταντῖνο Βαρδαλάχο. Φαίνεται, πώς ἡ πικρὴ πείρα ἀπ' τῆ σχολαρχία τοῦ Παρίου, τοὺς ὀδήγησε νὰ καλέσουν δυὸ διακεκριμένους δάσκαλους, ὥστε κανεὶς νὰ μὴ μονοπωλεῖ τις ἀπόψεις του καὶ ἔτσι ν' ἀποφευχθεῖ νέα ἔνταση. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ δὲν εὐχαρίστησε τὸν Κοραή. Ἴσως γιὰτὶ προέβλεπε τυχὸν διαφωνίες μεταξύ τους. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἓνα πρόσθετο λόγο. Ὑπεραγαποῦσε τὸ Βάμβρα καὶ ἔβλεπε νὰ μειώνεται τὸ κύρος του μὲ τὴ τοποθέτηση τοῦ Βαρδαλάχου. Σὲ γράμμα του, στὶς 19 Σεπτεμβρίου 1814, γράφει: «ἐκαμαν κακὰ νὰ προβάλωσιν εἰς τὸν Βάμβραν τὸν Βαρδαλάχον»⁴⁷.

Πότε ἔφθασε ὁ δάσκαλος στὴ Χίο δὲν εἶναι ἐξακριβωμένον. Πάντως τὸ 1816 ἦταν ἐκεῖ⁴⁸. Τῆ χρονιά αὐτὴ τὸν ἐπισκέπτεται ὁ γνωστὸς Γάλλος ἑλληνιστὴς, μαθητὴς τοῦ Κοραή, Didot, ποὺ τὸν δέχεται ἐγκάρδια⁴⁹.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴν ἀγωνία, ποὺ προκάλεσε στὸ νησί ἡ ἀναμονὴ τῶν δυὸ δασκάλων. Ἀπ' τὴ φήμη, ποὺ ἔχει φθάσει ἐκεῖ, γνωρίζουν τὴν ἀξία καὶ τῶν δυὸ, προσδοκοῦν μεγάλα ἀποτελέσματα καὶ ὀνειρεύονται ἓνα καλλίτερο αὐριο γιὰ τὰ παιδιὰ τους. Ὁ Ἰωάννης Τσελεπῆς, τὸ 1815, γράφει στὸ δάσκαλο τῶν Κυδωνιῶν Θεόφιλο Κατρη: «ἡ Σχολὴ» διὰ τῆς ἀφίξεως τῶν δύο κλεινῶν διδασκάλων Κ. Βαρδαλάχου καὶ Ν. Βάμβρα κατὰ μικρὸν θέλει γίνεи μία μικρὰ οὐνιβερσιτά»⁵⁰.

Καὶ ὁ Κοραῆς ἀρχισε νὰ ἐκνευρίζεται μὲ τὴν καθυστέρηση τῶν δασκάλων. Κατὰ πάγια συνήθειά του διαμαρτύρεται μόνον κατὰ τοῦ Βαρδαλάχου. Τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1815 γράφει στὸ φίλο του ἐκδότῃ Ἀλέξανδρο Βασιλείου στὴ Βιέννη: «Τὸν Βαρδαλάχον παρακίνησε ν' ἀφήσῃ τὴν ἐκδοσιν καὶ νὰ δράμῃ χωρὶς ἀναβολὴν εἰς τὴν Χίον»⁵¹.

Ἀπ' τὴν περικοπὴ αὐτὴ πληροφοροῦμαστε, ὅτι ὁ Βαρδαλάχος πρέπει

του, Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καὶ αἱ μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν, Γεωργίου Μεταλληνοῦ, Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19^ο αἰ., Ἀθήναι, 1977, Μ. V a p o r i s, *Neophytos Vamvas and the Translation of the Scriptures in Greece*, στὸ «Post-Byzantine Ecclesiastical Personalities», Brookline, Holy Cross Orthodox Press, 1976, σ. 37-67.

47. Ἀ δ α μ α ν τ ῖ ο υ Κοραῆ, Ἀλληλογραφία, ἐπιστασία Κ. Δ η μ α ρ ᾶ, τ. Γ', Ἀθήναι, «Ἐρμῆς», 1979, σ. 323.

48. Ἡ Ἐ. Κ ο ῦ κ ο υ, Κ. Βαρδαλάχος, ὅπ. παρ., σ. 146, γράφει ὅτι ἔφθασε τὸ 1816, ὁ Κ. Ἀ μ α ν τ ο ς, ὅπ. παρ., σ. 33 τὸ 1815.

49. Γιὰ τὸν Ambroise Firmin Didot, βλ. Κ. Σιμόπουλου, Ἐνοὶ ταξιδιωτῆς στὴν Ἑλλάδα, τ. Γ', 1810-1821, Ἀθήνα, 1975, σ. 414 ἐπ. Τὶς περιηγήσεις του περιλαμβάνει στὸ βιβλίον: *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris, 1826.

50. Τ ρ υ φ. Εὐαγγελίδου, ὅπ. παρ., σ. 146.

51. Ἀ δ. Κοραῆ, Ἀλληλογραφία, ὅπ. παρ., σ. 383 καὶ Ν. Δ α μ α λ ᾶ, Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τ. Β', Ἀθήναι, 1885, σ. 481.

τὸ 1815, τουλάχιστον στὶς ἀρχές, νὰ βρισκόταν στὴ Βιέννη γιὰ νὰ ἐπιμεληθεῖ τὴν ἔκδοση κάποιου βιβλίου του. Πραγματικά τὸ 1815 ἐκδίδεται στὴ Βιέννη ἡ «Ρητορικὴ Τέχνη» του. Φαίνεται, λοιπόν, πὼς οἱ πληροφορίες τοῦ Κοραῆ ἦταν ὀρθές. Ἀλλὰ σὲ ὑστερόγραφο μιᾶς ἐπιστολῆς του, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς πρὸς τὸ Γρηγόριο Κωνσταντᾶ, γραμμένη στὶς 20 Ἰουνίου 1815, γράφει: «Ὁ Βαρδαλάχος ἐκίνησε ἀπὸ Βουκουρεστίου διὰ τὴν Χίον»^{51α}. Ἐπομένως, σύμφωνα μ' αὐτὰ ποῦ γράφει ὁ Γαζῆς, ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ κίνησε γιὰ τὴ Χίο πρὶν τὶς 20 Ἰουνίου, ὄχι ἀπὸ τὴ Βιέννη ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι. Μᾶλλον ἀρχές τοῦ 1815 ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Βιέννη γιὰ τὸ Βουκουρέστι, ἴσως γιὰ νὰ τακτοποιήσει ὀρισμένες ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις του, καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἔφυγε γιὰ τὴ Χίο.

Τὸ 1816, ὅπως εἶπαμε, βρίσκεται στὴ Χίο καὶ μὲ ὄρεξη ἀρχίζει τὰ μαθήματά του. Παρὰ τὰ χρόνια, ποῦ ἀρχίζουν νὰ συσσωρεύονται πάνω του, συνεχίζει τὸ ἀναγεννητικὸ του ἔργο καὶ προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ ὄχι μόνο τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων. Δυὸ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα αὐτό.

Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἄγγλο περιηγητὴ καὶ μισσιονάριο William Jowett. Ὁ Ἄγγλος κληρικὸς ἐπισκέπτεται τὴ Χίο τὸν Μάιο τοῦ 1818 καὶ μένει λίγες μέρες. Μένει ἐκπληκτὸς ἀπ' τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα καὶ παρακολουθεῖ τὰ μαθήματα. Μιλᾷ γιὰ ἄλλους, δάσκαλους καὶ καθηγητές, μὲ τὰ καλύτερα λόγια καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ Βαρδαλάχο, ποῦ τὸν χαρακτηρίζει ἄνθρωπο «βαθειᾶς μορφώσεως, ἡρεμο, φιλόκαλο, σωστὸ Σωκράτη». Ἀκόμη πὼς «συνδύαζε τὴ μετριοφροσύνη μὲ τὴν ὄριμη γνώση»⁵². Ἐντύπωση τοῦ κάνει καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν. Πάνω ἀπὸ 70 μαθητὲς παρακολουθοῦσαν τὸ δάσκαλο νὰ μεταφράζει γλαφυρὰ τὸ Θουκυδίδη⁵³.

Ἡ δευτέρα μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὸ περίφημο περιοδικὸ Revue Encyclopédique τῶν Παρισίων. Τὸ Μάιο τοῦ 1819 δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο Grand collège et imprimerie grecque à Chios, ὅπου μεταξὺ ἄλλων διαβάζουμε: «Ἐπὶ Βαρδαλάχου τόση φήμη ἔλαβε ἡ μεγάλη Σχολὴ τῆς Χίου, ὥστε καθ' ἡμέραν αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ ἑλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖ συρρέοντων νέων μαθητῶν»⁵⁴.

Μολαταῦτα στὴ Χίο δὲν κάθεται καὶ πολὺ. Τὸ 1818 θὰ εἶναι ἡ τελευταία χρονιά, ποῦ θὰ παραδόσει μαθήματα στὴ Σχολὴ της. Μιὰ ἄλλη ἑλληνικὴ

51α. Τὸ κείμενο βλ. Β. Σκομβραῖ, *Σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μηλιώτικης Σχολῆς*, Ἀθήνα, 1966, ἀριθ. ἐπιστ. 11.

52. W. Jowett, *Christian research in the Mediterranean from 1815-1820*, London, 1822, σ. 33. Γιὰ τὸν ἴδιο βλ. Κ. Σιμόπουλου, ὅπ. παρ., σ. 454 ἐπ.

53. W. Jowett, ὅπ. παρ., σ. 33.

54. Γιάννη Καρᾶ, *Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος, ἓνας πρωτοπόρος δάσκαλος τοῦ Γένους*, «Φυσικὸς Κόσμος», τεύχος 75 (1980), σ. 21.

πόλη, ένα άλλο ελληνικό σχολείο έχει ανάγκη απ' τις υπηρεσίες του. 'Η 'Ελ-ληνοεμπορική Σχολή στην 'Οδησό, πού κάνει τὰ πρῶτα της βήματα⁵⁵.

'Η αίτια τῆς τόσο γρήγορης διακοπῆς τῆς διδασκαλίας του στη Χίο δὲν εἶναι ἄλλη παρά αὐτή, πού εἶχε ἐπισημάνει σὰν ἐπιφύλαξη ὁ Κοραΐς. 'Η συνεργασία Βαρδαλάχου καὶ Βάμβα ἦταν ἀδύνατη. 'Ο δάσκαλος φαίνεται, ὅτι δὲν μπορούσε ν' ἀνεχθεῖ νὰ βρίσκεται κάτω ἀπ' τὴ σχολαρχία τοῦ νεώτερου του Βάμβα⁵⁶. Σὰν πιδ ἔμπειρος, καὶ ἴσως πιδ ἰκανός, περίμενε νὰ ἔχει αὐτὸς τὸν πρῶτο λόγο, τουλάχιστον στὰ μαθήματα πού δίδασκε.

'Απὸ ἓνα γράμμα τοῦ Κοραΐ, μπορούμε νὰ ὑποψιασθοῦμε τὴν ἀφορμὴ τῆς διαμάχης τῶν δυὸ ἀνδρῶν. Στις 23 Νοεμβρίου 1814, ὅταν μόλις εἶχαν ἀρχίσει οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν πρόσκληση τῶν δυὸ ἀνδρῶν, γράφει στὸν 'Αλέξανδρο Βασιλείου: «'Ο τοῦ Βαρδαλάχου μετὰ τοῦ Βάμβα συνδυασμὸς ἤθελεν, βέβαια, εἶσθαι ὠφέλιμος, ἐὰν ὁ Βαρδαλάχος ἐδέχετο τὴν παράδοσιν τῆς φιλολογίας, τῆς ὁποίας καὶ ὁ Βάμβας εἶναι τώρα ἔμπειρος»⁵⁷. 'Απὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ συμπεραίνουμε, ὅτι ἡ διαμάχη ἀρχισε ἀπ' τὴν ἀξίωση τοῦ Βάμβα νὰ διδάξει τὰ φιλολογικὰ μαθήματα, στὰ ὁποῖα ὁ Βαρδαλάχος εἶχε διαπρέψει.

Τὴ δύσκολη αὐτὴ συνεργασία πρέπει νὰ δυσκόλεψε ἀκόμη πιδ πολὺ καὶ κάποια, ἀθέλητη ἴσως ἀλλὰ πολὺ φυσικὴ, ζήλεια τοῦ Βάμβα. 'Ο Βαρδαλάχος κατεβαίνει στη Χίο μὲ πλούσια διδακτικὰ ἐφόδια καὶ μὲ μεγαλύτερη φήμη ἀπ' αὐτόν, πού βρίσκεται ἀκόμη στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἐπηρέασε, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, καὶ τὴν ἐπιλογή τῶν μαθητῶν. 'Ο Jowett γράφει, πὼς ὁ Βαρδαλάχος δίδασκε μπροστὰ σὲ 70 μαθητές, ἐνῶ ὁ Βάμβας σὲ πέντε⁵⁸. 'Η διαμάχη ἦταν πιά ἀναπόφευκτη.

'Ακριβῶς στὴν κατάλληλη στιγμή, στις 3 Σεπτεμβρίου 1817⁵⁹, τοῦ

55. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Βαρδαλάχου πρὸς τοὺς 'Εφόρους τῆς 'Ελ-ληνοεμπορικῆς Σχολῆς, γραμμμένη στις 30 'Απριλίου 1818: «Μὲ λυπεῖ ν' ἀφήσω τοὺς καλοὺς Χίους· ἀλλὰ τῆς Χίου τὸ σχολεῖον, χάριτι θεῆς εὐθυδρομεῖ, τὸ δὲ τῆς 'Οδησοῦ ἀρ-χεται καὶ χρειάζεται πλειότεραν πρόνοιαν». (Κ. "Α μ α ν τ ο υ, ὅπ. παρ., σ. 34). Τελείως διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Κοραΐ: «Μὴ ἔχοντας» γράφει «πὼς νὰ θεραπεύσωμεν τὴν πτωχείαν μας κόπτομεν ἀπὸ ἓν μέρος τοῦ ἐνδύματος διὰ νὰ μπαλώσωμεν τὸ ἄλλο μέρος καὶ ἐκφράττομεν μίαν τρύπαν τὸν χειρῶδη της φραγμόν, διὰ νὰ φράξωμεν ἄλλην. 'Τοιουτο-τρόπως ἐξεστουπώθη καὶ ἡ Χίος διὰ νὰ στουπωθῇ ἡ 'Οδησός». 'Α. Κ ο ρ α ῖ, "Απαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα, ἀνεστηλώσε καὶ ἔκρωε Γ. Β α λ έ τ α ς, 'Αθήναι, χ. χ., σ. 210.

56. 'Εσφαλμένα ὁ Κ. Σ ά θ α ς, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, ὅπ. παρ., σ. 692, γράφει, ὅτι σχολάρχης ἦταν ὁ Βαρδαλάχος. Τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι ὑπηρέτησε ὡς καθηγητῆς τῆς φυ-σικῆς πειραματικῆς καὶ τῆς φιλολογίας, βλ. 'Ε. Κ ο ὄ κ ο υ, *Κ. Βαρδαλάχος*, ὅπ. παρ., σ. 146 καὶ 'Α ν δ ρ. Δ η μ η τ ρ α κ ο π ο ὄ λ ο υ, *Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελ-ληρικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα*, Λειψία, 1871, σ. 113.

57. 'Α. Κ ο ρ α ῖ, *'Αλληλογραφία*, ὅπ. παρ., σ. 343.

58. W. J o w e t t, ὅπ. παρ., σ. 68.

59. A. C a m a r i a n o - C i o r a n, ὅπ. παρ., σ. 470.

έγινε ἡ πρώτη πρόσκληση ν' ἀναλάβει τὴ Σχολὴ στὴν Ὀδησσό. Μετὰ ἀπὸ πολλές διαπραγματεύσεις, μὲ γράμμα του στὶς 30 Ἀπριλίου 1818, ἀποδέχεται τὴν πρόσκληση καὶ συγκινημένος εὐχαριστεῖ γιὰ τὴν τιμητικὴ ἐκλογή του. Τὸ γράμμα του ἀντικατοπτρίζει τὶς ιδέες του καὶ τὴ σημασία, ποὺ δίνει στὴν παιδεία γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους. Ἀκόμη φανερώνει τὸν ἀφιλοκερδῆ, φιλογενὴ καὶ ἀσκητικὸ χαρακτήρα του⁶⁰.

Ἡ ἀπόφασί του αὐτὴ ἐξοργίζει τὸν Κοραή. Φίλος τοῦ Βάμβα, φοβᾶται, πῶς, ἐκτὸς ἀπ' τὰ γενικώτερα προβλήματα, ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀποχώρηση τοῦ Βαρδαλάχου, θὰ κινδυνεύσει ἡ ὑγεία τοῦ σχολάρχου. Στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1818 γράφει στὸν Ἀ. Κοντόσταυλο, ὅτι ἐτοιμάζεται νὰ κατέβει στὴ Χίο ὁ δάσκαλος Mentouze, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει ἐλπίδα, «ἂν ἔχι ν' ἀναπληρώσει τὸν ἄποστον τοῦ Βαρδαλάχου, ν' ἀνακουφίσῃ καὶ πρὸς ὀλίγον τοὺς βαρυτάτους κόπους, τοὺς ὁποίους ὑπομένει μὲ κίνδυνον τῆς ὑγείας του ὁ χρηστός μας Βάμβας⁶¹». Καὶ ὅμως στὴ Σχολὴ παραμένει ὁ ἀξιόλογος δάσκαλος Ἰωάννης Τσελεπῆς καὶ ὁ ἑλληνιστὴς Ἀπόστολος Ψωμάς⁶² καὶ ἄλλοι δάσκαλοι.

Εἶναι γεγονός, ὅτι ἡ φιλία του μὲ τὸ Βάμβα ἐπηρέαζε τὸ γέροντα Κοραή, ποὺ βλέπει, σ' ὅλη τὴν ὑπόθεση τῆς ἀποτυχημένης συνεργασίας, νὰ φταίει μόνον ὁ Βαρδαλάχος. Στὶς 26 Δεκεμβρίου 1818 γράφει στὸν Π. Βλαστό: «Μ' ἐπληροφόρησαν περὶ αὐτοῦ (τοῦ Βαρδαλάχου) οἱ ἀπὸ Βιέννης ἐπίτροποι· ἀλλὰ τὸ ἄπορον εἶναι ὅτι βιαζόμενος νὰ ἐξομολογηθῇ τὰς αἰτίας δ' ἐν μὲ μ φ ε τ α ι κ α ν ἔ ν α, δ' ἐ ν π α ρ α π ο ν ε ῖ τ α ι μ ἔ κ α ν ἔ ν α καὶ ἀπλῶς οὐδ' αὐτὸς ξέρει νὰ εἶπῃ τί τὸν κινεῖ, τί τὸν ταρασσει, τί τὸν ἔκαμε νὰ μᾶς ταραξῆ ὅλους καὶ μάλιστα ἐμὲ τὸν γέροντα, ὅστις (σὲ βεβαιώνω) ἐφαρμακώθη ἀπὸ τὴν πικρὰν ταύτην εἶδησιν»⁶³. Ὁ Βαρδαλάχος, ἀπὸ τὴ φύση του συνεσταλμένος, ἀπέφυγε νὰ δημιουργήσῃ σκάνδαλα. Γι' αὐτὸ καὶ κράτησε ἀξιοπρεπῆ στάση. Αὐτὴν, ὅμως, τὴν ἀρετὴ ὁ Κοραῆς τὴ βλέπει σὰν ἐνοχί.

Τὴ δυσἀρέσειά του ἐκφράζει καὶ σ' ἓνα ἄλλο γράμμα πρὸς τὸν Κ. Κοκκινάκη. Προσπαθεῖ στὴν ἀρχὴ νὰ φανεῖ ἀντικειμενικὸς, μὰ στὸ τέλος δὲν τὰ καταφέρει⁶⁴.

60. Γράφει χαρακτηριστικὰ: «Εἶμαι εὐχαριστημένος εἰς ὅσον μισθὸν μὲ προβάλλετε καὶ ποτὲ συμφωνίας διὰ μισθὸν δὲν ἔκαμα, καὶ πάντοτε ἤμην εὐχαριστημένος δι' ὅσον μισθὸν ἐλάμβανον. Ὁ μεγαλύτερος δι' ἐμὲ μισθὸς εἶναι ὁ ζῆλος τῶν πατριωτῶν καὶ ἡ σταθερότης. Πληρώνομαι κάλλιστα, ὅταν βλέπω προθυμίαν καὶ αὐξάνομενον καθ' ἐκάστην τὸν ὑπὲρ τοῦ Σχολείου ζῆλον σας» (Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ο υ) ὅπ. παρ., σ. 133 ἐπ. Ἡ μόνη ἀξίωση ποὺ προβάλλει γιὰ τὸν ἑαυτό του εἶναι νὰ τοῦ δοθεῖ ἓνα στεγνόν, χωρὶς ὑγρασία δωμάτιο: «Τοῦτο μόνον σᾶς παρακαλῶ, τὸ οἰκημιά μου ἄς ᾖται καὶ μικρόν, ἔχι ὅμως κάθυγρον, διότι πάσχω συνεχεῖς ρευματισμοὺς» (Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ο υ), ὅπ. παρ., σ. 136.

61. Ν. Δ α μ α λ ᾶ, Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὅπ. παρ., τ. Γ', σ. 747.

62. Βλ. Κ. Σ ἄ θ α, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ὅπ. παρ., σ. 729.

63. Ν. Δ α μ α λ ᾶ, ὅπ. παρ., σ. 756.

64. «Περὶ τοῦ Βαρδαλάχου» γράφει «τί νὰ σὲ εἶπω δὲν ἤξεύρω. Ἐξ ἑνὸς μέρους

“Όπως είπαμε και παραπάνω, τὸ 1819 ἡ Ὀδησὸς εἶναι ἡ πόλη, πού θά δεχθεῖ τὰ φῶτα τοῦ τιμημένου δάσκαλου. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βρίσκεται στὰ πρῶτα βήματα τῆς ἱστορίας της. Χτισμένη στὰ 1794, ἀπὸ τὴν Αἰκατερίνη τῆ Β΄, ἔχει σὰν πυρῆνα τοὺς “Ἕλληνες, πού κατέφυγαν ἐκεῖ μετὰ τοὺς ρωσσοτουρκικοὺς πολέμους. Ἡ πλειοψηφία τους εἶναι ἔμποροι μὲ μεγάλα κεφάλαια. Γι’ αὐτὸ και ἡ πόλη παρουσιάζει θεαματικὴ ἀνάπτυξη⁶⁵.” Ἡδη τὸ 1794 στὶς 100 ἑλληνικὲς οἰκογένειες, οἱ 29 εἶναι οἰκογένειες ἐμπόρων.

Οἱ “Ἕλληνες ἔμποροι, ἀλλὰ και οἱ ἄλλοι “Ἕλληνες πρόσφυγες, ἀπ’ τὶς πρῶτες μέρες πού ἐγκαταστάθηκαν στὴν πόλη, προσπάθησαν νὰ συστήσουν Ἑλληνικὸ σχολεῖο. Στὴν ἀρχὴ ἰδρύουν ἓνα ἐνοριακὸ σχολεῖο, πού παρεῖχε μόνο στοιχειώδη παιδεία στοὺς μαθητές του. “Όμως δὲν ἱκανοποιήθηκε ἡ ἐπιθυμία τους. Σκοπὸς τους ἦταν ἡ δημιουργία ἀνώτερου σχολείου, πού μαζί μὲ τὴ γενικώτερη παιδεία, θά παρεῖχε και εἰδικὴ ἐκπαίδευση στὰ παιδιὰ τους, προστοιμάζοντάς τα γιὰ τὸ ἐμπόριο. “Ἐτσι, λοιπόν, γεννήθηκε ἡ ἰδέα τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς.

Ἡ ἰδέα ἀρχίζει νὰ παίρνει σάρκα και ὄσπᾶ. Σὲ μιὰ πρώτη συνέλευση τῶν ἰδρυτῶν τέθηκαν τὰ θεμέλια τῆς Σχολῆς, ὀρίστηκε, μὲ κάποια γενικότητα, ὁ ρόλος της και καθορίστηκαν τὰ ἔσοδά της⁶⁶. Τὸ 1816 συγκροτήθηκε ἡ πρώτη πενταμελὴς ἐπιτροπὴ, πού θά συνέτασσε τὸν Κανονισμό και θά μεριμνοῦσε γιὰ τὴν πρόσληψη ἱκανῶν δασκάλων. Ἡ ἴδια ἐπιτροπὴ ὄρισε και τὰ μαθήματα, κατὰ τὸ πρότυπο ἄλλων σχολῶν παρόμοιου τύπου⁶⁷. Χωρὶς καθυστέρηση, ἄρχισαν τὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν πρόσκληση τῶν καθηγητῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, στέλλουν θερμὰ γράμματα στὸν Κ. Κούμα και στὸ Βενιαμὶν τὸ Λέσβιο, χωρὶς ὅμως ἀνταπόκριση⁶⁸. Μολαταῦτα συνεχίζουν τὶς διαπραγματεύσεις, ὥσπου τελικὰ ἀνταποκρίνονται ὁ Γ. Γεννάδιος και ὁ Ἰωάννης Μακρῆς⁶⁹.

μοῦ κλείει τὸ στόμα τὸ «Μηδὲ δίκην δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης» ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅμως, αὐτὸν μὲν δὲν γνωρίζω πλὴν ἀπὸ τὴν χρηστὴν (και νομίζω δικαίαν) περὶ αὐτοῦ φήμην, τὸν ἄλλον δὲ ἡ μετ’ αὐτοῦ ἑπταετῆς συμβίωσις μὲ ἀναγκάζει νὰ τὸν πιστεύω και νὰ τὸν κηρύττω ἀληθῆ Ἰσραηλίτην, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι». “Όπως ἀν ἦναι ὁ πρῶτος ἔσφαλε κἀν εἰς τοῦτο, ὅτι πρὶν ἐμβῆ (ἢ μᾶλλον πρὶν αὐτὸς ἀφ’ ἑαυτοῦ ζήτησῃ νὰ ἐμβῆ) εἰς τὸ πλοῖον, δὲν ἐσυλλογίσθη ὅλας τὰς ἐνδεχομένας τύχας τοῦ ταξιδίου, ἀλλὰ ἐκηρῆ ἀπὸ τὸ πλοῖον, ὅταν και ὕπου δὲν συμφέρει εἰς τοὺς κυρίους τοῦ πλοίου· ἢ νομίζει ὅτι οἱ Χῆτοι, ἀν ἐπιστεύοντο εἰς τὰς συνθήκας του, δὲν ἤθελον εἰς ὅλο τὸ μεταξὺ διάστημα τῆς διδασκαλίας του φροντίσειν νὰ εὕρωσιν ἄλλον τινα ἀντ’ αὐτοῦ; Τοῦτο κἀν μὲ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι αἰνιγμα». Ν. Δ α μ α λ ᾱ, ὅπ. παρ., τ. Γ΄, σ. 716-717.

65. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ὀδησοῦ βλ. (Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ο υ) ὅπ. παρ., σ. 15 ἐπ.

66. “Όπ. παρ., σ. 19.

67. “Όπ. παρ., σ. 21.

68. Τὰ γράμματα βλ. ὅπ. παρ., σ. 104 ἐπ.

69. “Όπ. παρ., σ. 22.

Τέλος, τὸ 1817 τὸ ὄνειρο γίνεται πραγματικότητα. Ἡ Ἑλληνοεμπορική Σχολὴ ἀρχίζει τὴ λειτουργία της. Τὸ 1818 συντάσσεται καὶ ὁ Κανονισμὸς⁷⁰, ἀπὸ ἑνεαμελεῖ πλέον ἐπιτροπῆ, μὲ πρόεδρο τὸν Γεννάδιο κι' ἔτσι ἡ Σχολὴ λειτουργεῖ ἀπρόσκοπτα. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἂν ποῦμε, ὅτι σὲ μερικά χρόνια ἔγινε τὸ πιὸ σημαντικό ἐθνικὸ ἴδρυμα, σπουδαιότατη ἐστία παιδείας καὶ πολιτισμοῦ.

Ὁ Βαρδαλάχος δέχθηκε τὴν πρόσκληση νὰ διδάξει στὴ Σχολὴ ἀπὸ τὴς 30 Ἀπριλίου. Πότε ἀκριβῶς ἔφυγε ἀπ' τὴ Χίο δὲν γνωρίζουμε. Ὁ ἴδιος στὸ γράμμα του πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῆς Ὁδησοῦ, στίς 2 Ἀπριλίου 1819, γράφει: «Ὅταν ἀρχίσῃ ὁ καιρὸς ὀλίγον νὰ ζεσταίνῃ κινῶ κι ἐγὼ διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν»⁷¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κοραῆς σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Ἀ. Κοντόσταυλο, τὴν 1η Αὐγούστου 1819, τὸν πληροφορεῖ ὅτι «ὁ Βαρδαλάχος ἀνεχώρησε ἀπὸ τὸ Βυζάντιον διὰ τὴν Ὁδησό»⁷². Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἔφυγε ἀπ' τὴ Χίο ἀρχῆς τοῦ θέρους.

Φθάνει στὸν προορισμὸ του ἀρκετοὺς μῆνες ἀργότερα, στίς 15 Ἰανουαρίου 1820, καὶ τοῦ γίνεται θερμὴ ὑποδοχὴ⁷³. Ἀμέσως ἀναλαμβάνει τὰ καθήκοντά του. Πρῶτα ἐξετάζει τοὺς μαθητές, ὥστε νὰ διαπιστώσει τὴς γνώσεις τους. Μετὰ ρίχεται μὲ ὄρεξη, παρὰ τὸ βάρος τῶν χρόνων, στὸ ἐπίπονο ἔργο. Ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς», σὲ ἀνταπόκρισή του, στίς 15 Φεβρουαρίου 1820, ἀπὸ τὴν Ὁδησό γράφει, ὅτι ὁ Βαρδαλάχος ἔκαμε ἀμέσως αἰσθητὲς στὴ Σχολὴ τὴ σοφία καὶ τὴς ἠθικὰς ἀρετὰς του καὶ προσθέτει: «τὸ γένος ὄλον πρέπει νὰ εὐχεται εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν σοφὴν του ἐκλογάδα ὑγείαν πολυχρόνιον καὶ γῆρας βαθὺ διὰ νὰ ὠφελήσῃ ὅσα δύναται καὶ εὐχεται»⁷⁴.

Δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ του δράση ἐκεῖ. Δὲν γνωρίζουμε ποιὰς μεταρρυθμίσεις ἔκανε ἢ ἤθελε νὰ κάνει, οὔτε κἀν ἂν κατάφερε νὰ ἐφαρμόσει τὸ πρόγραμμά του. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι τὰ προβλήματα δὲν ἔλειψαν, ἀλλὰ ἔκαναν πολὺ νωρὶς τὴν ἐμφάνισή τους. Ἡ ἀπρόοπτη ἀναχώρησή του μένει μάρτυρας ἀδιάψευστος τῶν παραπάνω.

Μεταξὺ τοῦ Βαρδαλάχου καὶ τῶν Ἐφόρων τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς, ὑπῆρχε μιὰ βαθειὰ καὶ ἀγεφύρωτη διαφορὰ ἀντίληψης γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Ὁ δάσκαλος, σὲ ὅλη τὴν πνευματικὴ πορεία του, εἶχε ταχθεῖ σ' ἓνα καὶ μοναδικὸ σκοπὸ: νὰ ἐκπαιδεύει καὶ νὰ μορφώνει δάσκαλους,

70. Τὸν Κανονισμὸ τῆς Σχολῆς βλ. ὅπ. παρ., σ. 124 ἐπ. Ἔχει ἐκδοθεῖ καὶ σὲ ἰδιαιτέρου τεύχος στὴ Βιέννη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Ἰωσήφ Ζαβάρδζσκη μὲ τὸν τίτλον «Κανόνες τῶν διοικητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐμπορικοῦ Σχολείου τῶν ἐν Ὁδησοῦ Γραικῶν».

71. Ἐ. Κ ο ὄ κ ο υ, *Κ. Βαρδαλάχος*, ὅπ. παρ., σ. 184.

72. Ν. Δ α μ α λ ᾶ, ὅπ. παρ., σ. 441.

73. (Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ο υ), ὅπ. παρ., σ. 28.

74. Α.Ε. 1820 σ. 204.

ἄξιους νὰ συμβάλλουν στὴν μόρφωση τοῦ ὑπόδουλου Γένους⁷⁵. Ἀντίθετα οἱ Ἔφοροι ἦταν πιὸ πρακτικοὶ στὴν ἀντίληψη καὶ στενοὶ στὴ σκέψη. Ἐμποροὶ, ὅπως καὶ οἱ πιὸ πολλοὶ Ὀδησσηνοί, ἤθελαν τὰ παιδιά τους νὰ ἐκπαιδεύονται μόνο ἐμπορικά, ὥστε νὰ γίνονταν κατάλληλοι βοηθοὶ καὶ διάδοχοί τους στὶς ἐπιχειρήσεις. Τὴν ὠφέλεια πρὸς τὸ Γένος τὴν ἐβλεπαν μὲ διαφορετικὸ ἀπ' τὸ Βαρδαλάχο μάτι.

Καὶ ὅμως ὁ δάσκαλος τοὺς εἶχε καταστήσει σαφεῖς τὶς ἀντιλήψεις του. Ἀκόμη τοὺς εἶχε ζητήσει, κι' αὐτοὶ τὸ ἀποδέχθηκαν, νὰ τὸν ἀφήσουν ἐλεύθερο νὰ ἐφαρμόσει τὸ πρόγραμμά του. Στὸ ὑστερόγραφο τοῦ γράμματος, πού τοὺς ἔστειλε στὶς 30 Ἀπριλίου 1818⁷⁶, τοὺς γράφει γιὰ τὴν ἐπιθυμία του νὰ δεῖ τελειοποιημένη τὴ Σχολὴ καὶ συνεχίζει: «Διὰ τοῦτο ἐπεθύμουν νὰ ἔχω πᾶσαν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν νὰ παιδαγωγῶ τοὺς νέους, ὅπως θέλω, καὶ μὲ ὅ,τι εἶδος παιδείας κρίνω συμφέρον δι' αὐτούς. Ἀλλῶς δὲν ἤμπορεῖ ὁ διδάσκαλος νὰ δείξῃ τὴν προθυμίαν του, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ τελεσφορήσουν οἱ κόποι του. Ἐὰν στοχάζεσθε ἱκανὸν ἐμὲ καὶ τοὺς συναδέλφους, πρέπει νὰ ἔχωμεν πᾶσαν τὴν ἄδειαν ἐπάνω εἰς τοὺς μαθητάς. Καὶ παρακαλῶ νὰ μὲ φανερώσητε τὴν περὶ τούτου γνώμην σας». Γιὰ νὰ δεχθεῖ, λοιπόν, τελικὰ νὰ ἀναλάβει τὴ διοίκηση τῆς Σχολῆς, φαίνεται ὅτι οἱ Ἔφοροι δέχθηκαν τοὺς ἄνδρες αὐτούς. Τὸ τί συνέβη κι' ἄλλαξαν γνώμη δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ξέρουμε. Ὁ Βαρδαλάχος, πάντοτε μετριοπαθής, δὲν παρασύρεται σὲ μικροπρέπειες καὶ σὲ διαμαρτυρίες, πού δὲν ἔχουν νόημα. Ἔτσι πουθενὰ ὁ ἴδιος δὲν ἄφησε νὰ φανεῖ ἡ αἰτία τῆς ὑπαναχώρησης τῶν Ἐφόρων.

Πάνω στὴν ὥρα ἦλθε καὶ ἡ πρόσκληση νὰ γυρίσει πάλι στὸ Βουκουρέστι. Ὁ νέος ἡγεμόνας Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, ἴσως εἶχε πληροφορηθεῖ τὰ προβλήματα τοῦ δάσκαλου στὴν Ὀδησσοῦ καὶ βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν καλέσει τὴν κατάλληλη στιγμή. Ἔτσι τὸν ἐβγαλε ἀπὸ μιὰ ἀμυχανία. Μὲ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ ὁ Σοῦτσος σκόπευε σὲ δυὸ πράγματα. Πρῶτα ἤθελε νὰ ἀναβιώσει τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τοῦ Λυκείου Βουκουρεστίου, ἀφοῦ τὸ ἀνυψώσει σὲ Ἀκαδημία Φιλολογικῶν, Φυσικῶν καὶ Μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Γιὰ τὴ διεύθυνση τέτοιας Σχολῆς ἔκρινε κατάλληλο τὸ Βαρδαλάχο, πού ἡ ἱκανότητά του, ἀλλὰ καὶ ἡ παιδεία του, ἦταν ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση. Δεύτερο, προσπαθοῦσε ν' ἀποκτήσει τὴν εὐνοια τοῦ Ἱ. Καποδίστρια. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ βρεθεῖ ὁ σύνδεσμος πού θὰ τὸν ἔφερνε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν μεγάλο Ἕλληνα. Τὸ ρόλο αὐτὸν μποροῦσε κάλλιστα νὰ παίξει ὁ Βαρδαλάχος, πού ἦταν ἐπιστήσιος φίλος του⁷⁷.

Πράγματι, ἐκεῖνος δέχθηκε τὴν πρόσκληση, ἀλλὰ ἐπειδὴ γνώριζε τὶς

75. Ἐ. Κούκου, *Κ. Βαρδαλάχος*, ὅπ. παρ., σ. 153.

76. Πρβλ. σημ. 60.

77. Πρβλ. Ἐ. Κούκου, *Κ. Βαρδαλάχος*, ὅπ. παρ., σ. 154.

προθέσεις του Σούτσου, ζήτησε πρώτα την γνώμη του Καποδίστρια. Αυτός πάλι απάντησε, ότι «όπου και αν υπάγῃ φίλον του θα τον ἔχῃ, ὡς ἐλπίζων ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ὠφέλειαν εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ Ἔθνους»⁷⁸. Ἔτσι, μετὰ τὴν καταφατικὴ ἀπάντησιν, ἦταν πᾶς ἔτοιμος ν' ἀρχίσει πάλι, ὅπως καὶ πρὶν δεκαπέντε χρόνια, τὴ διδασκαλίαν του στὸ Βουκουρέστι. Μὲ μιὰ μόνη διαφορὰ. Ὅτι τώρα ἡ Σχολὴ εἶχε χάσει τὴ ζωντάνια της κι' αὐτὸς εἶχε χάσει τὸ νεανικὸ του σφρίγος. Ἦταν 65 χρονῶν.

Πρὶν ἀναχωρήσει ἀπ' τὴν Ὀδησσὸ στέλνει ἓνα γράμμα, μὲ ἡμερομηνία 26 Ἀπριλίου 1820, στοὺς Ἐφόρους τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς. Σ' αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ἡ ἀνωτερότητα τῆς ψυχῆς του καὶ τὰ λεπτὰ αἰσθήματά του. Στὴν ἀρχή, ἀφοῦ τοὺς ἐπαινεῖ γιὰ τὴν ἀγάπην τους στὴν πρόοδον καὶ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν παιδείαν, συνεχίζει: «Μὲ χαρὰ ἀνεκδιήγητον εἶδον τὴν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου πρόοδον τῆς Σχολῆς· καὶ ἀπὸ τὴν ὀλιγοχρόνιον ἐνταῦθα διατριβὴν μου ἀρκετὰ ἐβεβαιώθην ὅτι καὶ χωρὶς τὴν συμβοήθειάν μου καὶ εἰς τὸ ἐξῆς παραπλησίως θέλει εὐθυδρομεῖ. Ὅθεν περιττὴν ἐνόμισα τὴν διαμονήν μου, ἐν ᾧ ἄλλο μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἄλλοτε πολυχρόνιους κατέβαλον ἰδρώτας καὶ πόνους, ἀναγκαίως ἀπαιτεῖ τὴν παρουσίαν μου. Κύριοι, ἡ ἐν Ὀδησσῶ Ἑλληνικὴ παροικία τὴν τιμιότητά σας ἔκλεξε καὶ κατέστησε τοῦ ἱεροῦ τούτου καταστήματος ἐφόρους, τῆς νεολαίας πατέρας καὶ τῶν διδασκάλων προστάτας. Πρὸς τὴν τιμιότητά σας, λοιπόν, ἀποτεινόμενος δηλοποιῶ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν μου· ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἀνακαλύπτω εἰλικρινῶς, καὶ μὲ ὀλίγας λέξεις, τῆς ψυχῆς μου τὰ αἰσθήματα. Κύριοι, βεβαιωθείτε, ὅτι ἐγὼ μὲν ἀναχωρῶ ἀπὸ τὴν Ὀδησσόν, ἀλλ' ἡ καρδίαν μου μένει μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ὀδησσινοὺς· ἡ μνήμη των θέλει εἶναι ἀνεξάλειπτος ἀπὸ τὸ πνεῦμα μου καὶ ἡ ἀγάπη των ἐντετυπωμένη εἰς τὴν ψυχὴν μου. Φθάνει νὰ εἶπω, ὅτι εἰς ταύτην μου τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν κατὰ πάντα ἔμεινα εὐχαριστημένος καὶ παραμικρὰν αἰτίαν δὲν ἔλαβον διὰ νὰ λυπηθῶ· ἀλλὰ μάλιστα ἐπέρασα τὸ διάστημα τοῦτο τοῦ χρόνου, ὑπὸ πάντων ἀγαπώμενος καὶ θεραπευόμενος. Καὶ διὰ τοῦτο, ἐπιθυμῶν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ εἶμαι χρήσιμος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς μου Ὀδησσινοὺς, προσφέρω ἑμαυτόν, ὡς μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐμπορικοῦ Σχολείου· καὶ ὡς τοιοῦτος θέλω εἶναι πάντοτε πρόθυμος, εἰς ὅ,τι μὲ κρίνωσιν ἱκανὸν πρὸς βελτίωσιν τοῦ ἱεροῦ τούτου καταστήματος»⁷⁹.

Πουθενὰ ἓνα παράπονον. Πουθενὰ μιὰ μικρὴ ἔστω νύξη γιὰ τυχὸν διαφονίες. Αὐτὸς ἦταν ὁ Βαρδαλάχος. Εὐγενής, πρᾶος, μετριοπαθής, ἀφοσιωμένος στὸ σκοπὸ του. Γνώριζε νὰ κρύβει τὶς πίκρες του, προκειμένου νὰ μὴ λυπήσει καὶ ἄλλους.

Πρέπει νὰ ἔφυγε ἀπ' τὴν Ὀδησσὸ κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου. Πρὶν ἀπ'

78. Ὁπ. παρ.

79. Ὁπ. παρ., σ. 185.

αὐτόν, στις 27 Ἰανουαρίου, εἶχε φύγει γιὰ τὸ Βουκουρέστι ὁ συνεργάτης του Γ. Γεννάδιος⁸⁰, ὁ ὁποῖος λέει, ὅτι ἔφυγε καὶ ὁ Βαρδαλάχος μετὰ τρεῖς μῆνες, δηλαδή στὰ τέλη Ἀπριλίου⁸¹.

Ἀπ' τὴν Ὀδησσὸ δὲν πηγαίνει ἀμέσως στὸ Βουκουρέστι, ἀλλὰ βρίσκει εὐκαιρία νὰ περάσει πρῶτα ἀπ' τὸ Ἰάσιο, πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας. Ἡ πόλη, τὴν ἐποχὴ αὐτὴν, ἀνθοῦσε πνευματικά καὶ εἶχε συσταθεῖ ἐκεῖ «Βιβλιογραφικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία». Τὴν Ἑταιρεία αὐτὴ ἐπισκέπτεται ὁ δάσκαλος καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐκδόσει, μέσω αὐτῆς, τὰ ἔργα του. Πράγματι παραδίδει τὰ χειρόγραφα τῶν «Σχολίων» του στὸ Γρηγόριο τὸ Θεολόγο, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ δοῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας⁸². Τὸ ἔργο αὐτό, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω, θὰ ἔχει μεγάλη ταλαιπωρία καὶ στὸ τέλος θὰ μείνει ἀνεκδοτό.

Στὸ Βουκουρέστι φθάνει τελικὰ στὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου ἢ στις ἀρχές τοῦ Ἰουλίου. Ὁ Γεώργιος Σταύρου, στις 7 Ἰουλίου, γράφει στὸν Καποδίστρια ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι, ὅπου ἔχει πάει γιὰ ὑποθέσεις τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, καὶ σημειώνει σὲ ὑστερόγραφο: «Ὁ Βαρδαλάχος σᾶς ταπεινοπροσκυβεῖ»⁸³. Πρᾶγμα, ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ δάσκαλος ἔφθασε πρὶν τὴν ἡμερομηνία τῆς ἐπιστολῆς.

Μὲ πολλὴ χαρὰ καὶ ὄρεξη ἄρχισε καὶ πάλι τὰ μαθήματα στὸ παλιὸ γνῶριμο περιβάλλον⁸⁴. Μάλιστα σχεδίαζε νὰ ἐπιφέρει μεγάλες μεταρρυθμίσεις στὸ πρόγραμμα καὶ νὰ ἐφαρμόσει νέες ἐκπαιδευτικὲς μεθόδους. Δὲν ἦταν, ὅμως, γραφτὸ νὰ προχωρήσει στὴν ἐφαρμογὴ κανενὸς ἀπ' τὰ σχέδιά του.

Πρὶν κἀν περάσει ἡ πρώτη χρονιά τῆς νέας του περιόδου στὸ Βουκουρέστι, τὰ βήματα τῆς Ἱστορίας ἔφεραν στὸ προσκήνιο ἓνα γεγονός, τὸ πιὸ ποθητό, ποὺ χρόνια τώρα ὑπέφωσκε ἡ παρουσία του. Ἦταν ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῃ Ἐπανάσταση. Τὸ ὄνειρο καὶ ὁ καημὸς τόσων καὶ τόσων γενεῶν. Τίς μέρες ἐκεῖνες ξέσπαγε θριαμβευτικά, σὰν θύελλα, στις παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ ξεσήκωνε τίς συνειδήσεις. Μπροστά, λοιπὸν, στις ἀνάγκες τοῦ πολέμου ὑποχώρησε κάθε εἰρηνικὸ ἔργο.

Ὁ Βαρδαλάχος, ἦταν ἐπόμενο, δὲν μποροῦσε νὰ συνεχίσει τίς παραδόσεις του. Τὰ γεγονότα ἐξάλλου, ποὺ ἐξελείχθηκαν μὲ ἀφάνταστη ὁρμή, τὸν ἀνάγκασαν νὰ φύγει ἀπ' τὸ Βουκουρέστι. Ἔτσι, μαζί μὲ ἄλλους Ἕλληνες, παίρνει τὸ δρόμο γιὰ πιὸ ἡρεμὲς περιοχές. Βρίσκει καταφύγιο στὴν πόλη Βρασὸν ἢ Κροστάνδη (ἐλληνικὰ Στεφανούπολη), πάνω στις Τρανσυλβανικὲς Ἀλπεις. Ἐκεῖ θὰ μείνει γύρω στὰ τέσσερα χρόνια, ἀπομακρυσμένος ὄχι

81. Ε. Ἀναστασιάδου, ὅπ. παρ., σ. 287.

81. Ὅπ. παρ., σ. 156 καὶ Α. Camariano-Coran, ὅπ. παρ., σ. 472.

82. Ε. Ἀναστασιάδου, ὅπ. παρ., σ. 450.

83. Ε. Κούκου, Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ Παιδεία, ὅπ. παρ., σ. 104.

84. Στὸ Δ.Ε. 1820, σ. 697 ἐπ., διαβάζουμε ἀνταπόκριση ἀπ' τὸ Βουκουρέστι γιὰ τὴν μεγαλοπρεπῆ γιορτὴ, ποὺ ἔγινε στὴν Ἀκαδημία μὲ τὴν ἑναρξὴ τῶν παραδόσεων τοῦ Βαρδαλάχου.

μόνο ἀπ' τὴν ἐνεργὸν ἐκπαιδευτικὴν ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ πανηγύρι τῆς Λευτεριάς, πού διαδραματιζόταν στὴν πατρίδα του. Θὰ ἀσχοληθεῖ βέβαια μὲ τὴ συγγραφὴ διαφόρων σχολικῶν βιβλίων, πού ἀργότερα θὰ ἐκδοθοῦν στὴν Ὁδησσό.

Μολαταῦτα ἡ εὐκαιρία νὰ γυρίσει στὸ σχολικὸ περιβάλλον, καὶ μάλιστα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, δὲν ἄργησε νὰ τοῦ δοθεῖ. Ὁ πρῶτος ὑπουργὸς «Δημοσίας Παιδείσεως καὶ τῆς Θρησκείας» Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ⁸⁵, πληροφορεῖται ἀπὸ τὸ Δημήτριον Παύλου, δάσκαλο στὸ Μεσολόγγι καὶ παλιὸ μαθητὴ τοῦ Βαρδαλάχου, ὅτι ὁ τελευταῖος βρίσκεται ἐκτὸς ἐργασίας. Σκέφθηκε, λοιπόν, ὁ φωτισμένος ἱεράρχης, νὰ τὸν καλέσει στὴν πατρίδα γιὰ νὰ ἀξιοποιήσει τὴν τεράστια πείρα του, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρει τίς τόσο ἀναγκαῖες ὑπηρεσίες του, στὴν ἀνόρθωση τῆς χώρας. Τοῦ στέλνει ἐπιστολὴ καὶ τοῦ ἐκθέτει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπανεέλθει στὸν τόπο του. Φαίνεται, πὼς δὲν τοῦ ὄριζε τὴ θέση ἢ τὸ ἔργο ἀκριβῶς πού θὰ τοῦ ἀνέθετε, ἀλλὰ τὸ ἄφηνε στὴ διακριτικὴ εὐχέρεια τοῦ γηραιοῦ λογίου. Αὐτὸς παίρνει τὸ γράμμα, λόγω τῶν πολεμικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀπόστασης, μὲ μεγάλη καθυστέρηση. Ἄγνωστο, ὅμως, γιὰτί δὲν ἀπαντᾷ κατευθεῖαν στὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ στὸ μαθητὴ τοῦ Δ. Παύλου. Στὸ γράμμα του τοῦ ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ κατέβει στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, πού δὲν τὴν ἔχει δεῖ ποτέ, ἀλλὰ λόγω τῆς προχωρημένης ἡλικίας του δὲν μπορεῖ ν' ἀναλάβει διδακτικὸ ἔργο. Εἶναι, ὅμως, πρόθυμος νὰ προσφέρει τὴν πείρα καὶ τίς γνώσεις του στὸ δύσκολο καὶ ἐπίπονο ἀγῶνα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς παιδείας.

Ὁ Δ. Παύλου διαβίβασε τὴν ἀπάντησιν αὐτὴν στὸν Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, προσθέτοντας καὶ τὴ δική του γνώμη. Δὲν γνωρίζουμε ἀν πῆρε ἄλλη ἔκτασιν τὸ ζήτημα. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι σταμάτησε μέχρι ἐδῶ. Ἡ κρισιμότητα τοῦ Ἀγῶνα καὶ ἡ πολιτικὴ ἀναταραχὴ, πού ξέσπασε τότε, δὲν ἄφηναν περιθώρια γιὰ ἄλλες διαπραγματεύσεις. Ἔτσι ὁ Βαρδαλάχος συνεχίζει τὴ διαμονὴν του στὴ μακρινὴ Βρασόν, μὲ μόνην του ἀπασχόλησιν τὴ συγγραφὴ⁸⁶.

Τότε μιὰ ἐπιστολὴ ἔρχεται νὰ τὸν βγάλει ἀπ' τὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀπραξίαν. Εἶναι ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς τῆς Ὁδησοῦ. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βαρδαλάχου καὶ τὴν ἐκρηξὴν τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ σχολικὰ πράγματα δὲν πῆγαιναν καθόλου καλά. Τὸ νέο

85. Γιὰ τὸν Ἀνδρούσης Ἰωσήφ βλ. ἀντὶ ἄλλων: Ἰ. Βελανιδιώτου, Ἰωσήφ Ἀνδρούσης· ἄμνηρος δεσμοφῶρος ἐν Τριπολιτζᾷ, Μωλίστρος τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Δικαίου εἰς τὸν Ἀγῶνα, Ἀθήναι, 1906, Τ. Γριτσοπούλου, ΘΗΕ τ. 7ος, στ. 132-135, Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ὄπὸ τοῦ Καποδίστρια διορισθεῖσα πενταμελής ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς, Ἀθήναι, 1954, Ἐμμ. Κωνσταντινίδου, Ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία (1821-1833) Ἀθήναι 1970.

86. Γιὰ ἄλ' αὐτὰ βλ. Ἐ. Κούκου, Κ. Βαρδαλάχος, ὅπ. παρ., σ. 158 ἐπ. καὶ 186 ἐπ.

ἐκπαιδευτήριον, σιγά-σιγά, ἄρχισε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει τὸ σκοπὸν τοῦ καὶ ἔτσι, πρὶν καλὰ-καλὰ ἀρχίσει τὴν πορεία τοῦ μέσα στὸ χρόνον, ἄρχισε νὰ πέφτει σὲ μαρασμόν. Μόλις συνειδητοποίησαν τὴν κατάστασιν οἱ Ἐφοροὶ κατάλαβαν, πὼς ὁ μόνος ποῦ μπορούσε νὰ σώσει τὴ Σχολὴ ἦταν ὁ Βαρδαλάχος. Ἔτσι, στίς 10 Ὀκτωβρίου 1824⁸⁷, τοῦ ἔστειλαν γράμμα καὶ τὸν παρακαλοῦσαν νὰ δεχθεῖ νὰ κατέβει στὴν πόλιν τοῦς, νὰ δώσει τὰ φῶτα τοῦ στοῦς τριακόσιους καὶ πλέον νέους, ντόπιους καὶ πρόσφυγες. Τὸν πληροφοροῦν γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς Σχολῆς καὶ γιὰ τὰ διδασκόμενα μαθήματα. Ἐξυπακούεται, πὼς πλέον δὲν θὰ τοῦ φέρουν ἐμπόδια στὸ ἔργον τοῦ, ἀλλὰ θὰ τοῦ συμπαροσταθοῦν. Ἀκόμη τοῦ ζητοῦν νὰ φέροι μαζί του δυὸ-τρεῖς μαθητὲς τοῦ, ποῦ θὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον τῶν βοηθῶν τοῦ.

Ὁ Βαρδαλάχος δέχεται τὴν ἐπιστολὴν μὲ μεγάλη χαρὰ. Ἀπαντᾷ ἀμέσως στὴν πρότασιν τῶν Ἐφόρων⁸⁸ καὶ εὐχαριστεῖ γιὰ τὴν πρόσκλησιν, ποῦ τὴν δέχεται μὲ ὅλην τὴν ψυχὴν, ἐπειδὴ τὸ μόνον σχολεῖον, ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ εἶναι τῆς Ὀδησοῦ. Γι' αὐτὸ, παραβλέποντας τὰ γηρατεῖα τοῦ καὶ τὴν ἀσθενείαν τοῦ, δέχεται νὰ συνεργήσῃ μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ στὴν τελειοποίησιν τῆς Σχολῆς. Στὴ συνέχειαν μιλάει γιὰ τὰ μαθήματα, ποῦ πρέπει νὰ διδάσκονται καὶ γιὰ τὴν τροποποίησιν τοῦ προγράμματος, ἰδιαιτέρα στίς κατώτερες τάξεις. Καὶ πάλιν δὲν δέχεται καμιά συζήτησιν γιὰ τὸ μισθὸν τοῦ. «Περὶ τοῦ μισθοῦ, ἀδελφοί» γράφει «οὔτε πρέπει νὰ ὁμιλήσωμεν, καθὼς οὔτε ἄλλοτε ἐσυμφώνησα. Εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ δυστυχίας καὶ εἰς τοιαύτας θυσίας, τὰς ὁποίας ὀλοένα καὶ κάμει ἡ τῆς Ὀδησοῦ ἀδελφότης, καθεὶς πρέπει νὰ εὐχαριστεῖται διὰ μισθὸν καὶ εἰς μόνον τῆς ζωοτροφίας τοῦ τὰ ἔξοδα». Χαρακτηριστικὴ ἡ ἀφιλοχρηματία τοῦ. Τὸ λειτούργημα τὸ ἔχει τόσο ψηλὰ στὴ συνειδήσιν τοῦ, ποῦ θεωρεῖ ἀνεπίτρεπτην κατὰπτωσιν τὴν συζήτησιν γιὰ τὸ μισθόν.

Οἱ Ἐφοροὶ μὲ ἀγαλλίασιν παίρνουν τὸ γράμμα τοῦ. Καὶ ἀφοῦ κανονίζονται ἄλλες λεπτομέρειες, μὲ ἐπιστολὰς ποῦ ἀνταλλάσσουν τὰ δυὸ μέρη, στίς 18 Μαΐου 1825 ὁ δάσκαλος τοῦς εἰδοποιεῖ, ὅτι πρόκειται νὰ ξεκινήσῃ στίς 25 τοῦ ἴδιου μηνῆος γιὰ τὴν Ὀδησοῦ. Εἶχε, σὲ παλαιότερον γράμμα τοῦ, ὑποσχεθεῖ νὰ φέροι μαζί του καὶ ἕνα μαθητὴν τοῦ γιὰ βοηθόν. Πλὴν ὅμως, αὐτὸς ἀρρώστησε καὶ ἔτσι βρῆκε ἄλλον, μαθητὴν τοῦ Κούμα, ποῦ ἔχει διδάξει ἑλληνικὰ στὴν Κωνσταντινούπολιν⁸⁹.

Τὸ τελευταῖον γράμμα τοῦ πρὸς τοῦς Ἐφόρους τὸ στέλνει ὅταν βρίσκεται καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Ὀδησοῦ. Εἶναι γραμμένον στίς 22 Ἰουνίου καὶ τὸ στέλνει ἀπ' τὸ Βρόδιον (Brod τῆς Νοτιοσλαβίας)⁹⁰. Τοῦς πληροφορεῖ, ὅτι

87. (X. Βουλοδημοῦ), ὅπ. παρ., σ. 142-144.

88. Στίς 3 Νοεμβρίου 1824. Τὸ κείμενον ὅπ. παρ., σ. 146-146.

89. Τὸ γράμμα στὸ βιβλίον τῆς Ἐ. Κούκου, ὅπ. παρ., σ. 194.

90. Ὅπ. παρ., σ. 194-195.

ἔφυγε ἀπὸ τὸ Βρασον στὶς 26 Μαΐου, ἀλλὰ, λόγῳ τῆς κακοκαιρίας, ἀρρώστησε καὶ γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκε νὰ καθήσει λίγο στὸ Τσέρνοβιτς. Τελικὰ, μετὰ ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ ταλαιπωρίες φθάνει στὴν Ὀδησσό.

Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ σημειώθηκε σημαντικὴ βελτίωση καὶ ἀλματώδης πρόοδος στὴ Σχολή, πού πράγματι τὴ βρῆκε σὲ μαρασμό. Τροποποίησε τὸ πρόγραμμα καὶ σύστησε μιὰ προπαρασκευαστικὴ τάξη «τῆς ὀμιλοῦσης γλώσσης», ξεχωριστὰ ἀπ' τὶς ἄλλες ἀλληλοδιδασκτικὲς τάξεις. Σ' αὐτὴ φοιτοῦσαν μαθητές, πού γιὰ διάφορους λόγους δὲν μπορούσαν νὰ τελειώσουν ὅλες τὶς τάξεις τοῦ Ἐμπορικοῦ Σχολείου. Ἔτσι μετὰ τὴν ἀποχώρησή τους τουλάχιστον δὲν εἶχαν γλωσσικὲς ἐλλείψεις. Στὴν ἴδια τάξη φοιτοῦσαν καὶ οἱ ἀδύνατοι στὴ γλῶσσα κανονικοὶ μαθητές⁹¹. Δίδασκαν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ὁ Δ. Καψάλης, ἐνῶ ὁ Βαρδαλάχος δίδασκε ἀνώτερα μαθήματα, «τοὺς ποιητὰς καὶ τὰς ἐπιστήμας»⁹².

Ἔμεινε στὴ Σχολή μέχρι τὸ 1830. Δάσκαλος καὶ σχολάρχης μαζί. Στὶς μέρες του τὸ ἐκπαιδευτήριον γνώρισε μέρες λαμπρῆς. Καὶ αὐτὸ παρὰ τὶς δυσκολίες, πού ἀντιμετώπιζε ἡ παροικία. Ὁ πόλεμος στὴν Ἑλλάδα, τὸ κύμα τῶν προσφύγων, ἡ κάμψη τοῦ ἐμπορίου, δὲν στάθηκαν ἱκανὰ νὰ περιορίσουν τὴ δραστηριότητά του. Ἀντίθετα, ἐνεργοποιεῖται ἡ Σχολή καὶ πρὸς ἕνα ἄλλο τομέα. Τὸ τυπογραφεῖο. Ἡ ἱστορία του εἶναι παράλληλη μὲ τὴν ἱστορία τῆς Σχολῆς. Ἀκόμη ἀπ' τὴν ἐποχὴ, πού ἀποφάσισαν οἱ Ὀδησηνοὶ τὴν ἰδρυσὴ της, γεννήθηκε ἡ ἰδέα τοῦ τυπογραφείου. Ὁ Βαρδαλάχος εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπὸ τότε τὸ γεγονός καὶ γι' αὐτὸ σ' ἕνα γράμμα του, πού ἔστειλε ἀπ' τὴ Χίο στὶς 2 Ἀπριλίου τοῦ 1819 ἔγραφε: «ἐλπίζω νὰ εὔρω τελειωμένην τὴν τυπογραφίαν»⁹³. Τελικὰ αὐτὴ ἡ ἰδέα ἔγινε πραγματικότης, χάρη στὶς πλούσιες δωρεὰς τοῦ Ἰ. Καποδίστρια καὶ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου⁹⁴. Ἔτσι ὁ δάσκαλος βρῖσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπεξεργασθεῖ τὶς συγγραφές του καὶ νὰ γράψει νέα ἔργα, πού τυπώθηκαν στὸ τυπογραφεῖο τῆς Σχολῆς.

Στὴν Ὀδησσὸ τὸν βρῆκε τὸ χαρμόσυνο ἄγγελμα τῆς Ἐλευθερίας. Τὸ ποθοῦμενο τόσων γενεῶν, ἡ λαχτάρια τῶν καρδιῶν, ὁ ὕμνος καὶ τὸ ὄραμα τοῦ πνεύματος γίνεται πραγματικότητα, ἔστω καὶ ἐν μέρει. Ὁ πιστὸς καὶ ἀγαπητὸς του φίλος Ἰ. Καποδίστριας εἶχε κατέβει στὴν Ἑλλάδα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, ὡς πρῶτος Κυβερνήτης. Ἄνεμος ζωογόνος ἔπνεε στὴ νέα χώρα. Τότε καὶ ὁ διακαὴς πόθος, πού πάντα ἔκαιε, στὴν ψυχὴ του, ἔγινε ἐντονώτερος. Ἀπεφάσισε νὰ κατέβῃ κι' αὐτός.

91. (X. Βουλοδῆμου), ἔπ. παρ., σ. 38.

92. Ὁπ. παρ., σ. 38.

93. Πρβλ. Ἐ. Κούκου, ἔπ. παρ., σ. 184.

94. (X. Βουλοδῆμου), ἔπ. παρ., σ. 28, τὸ σχετικὸ γράμμα πρὸς τὸν Καποδίστρια σ. 119.

Δὲν γνωρίζουμε ἂν τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τὴν ἐπέσπευσε σχετικὴ πρόσκληση τοῦ Κυβερνήτη, ἢ ἂν αὐτόκλητος ἀποφάσισε τὸ ταξίδι, «ὕπακούων εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς ψυχῆς του, τὴν ὁποῖαν δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ καταστείλῃ οὐδ' αὐτὴ ἡ γερωνικὴ ἡλικία»⁹⁵. Πιστεύουμε, ὅμως, ὅτι μαζὶ μὲ τὴν ἐπιθυμία του θὰ συνέτεινε καὶ κάποια πρόσκληση στὴν ἀπόφασή του νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἀποψὴ μας αὐτὴ στηρίζουμε στὰ ἐξῆς.

Ὁ Καποδίστριας φθάνοντας στὸ Ναύπλιο γινώριζε τὶς τραγικὲς συνθήκες, κάτω ἀπ' τὶς ὁποῖες ἔπρεπε νὰ διοικήσει τὴ χώρα. Καὶ γινώριζε ἀκόμη, πᾶνω σὲ ποιὲς βάσεις ἔπρεπε νὰ χτίσει τὰ θεμέλιά της. Στὸ μεγάλο φιλέλληνα Ἐυνάρδο, μέσα σὲ λίγες λέξεις, ἀποκάλυψε τὰ σχέδιά του: «Εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ στηρίξω τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς δύο μεγάλας βάσεις, τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν»⁹⁶. Τὸ σχέδιό του αὐτὸ τὸ ἔθεσε σὲ ἐφαρμογὴ ἀπ' τὶς πρώτες μέρες. Παράλληλα, σύντομα δημιουργήθηκε γύρω του ἓνας κύκλος ἀξιόλογων λογάδων, πρόθυμων νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν πνευματικὴ ὀργάνωσιν τῆς χώρας. Μεταξὺ τους εἶναι καὶ οἱ ἐξῆς: Γ. Γεννάδιος, Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Νικόλαος Χρυσόγελος, Ἴ. Κοκκῶνης, Ἀνδρέας Μουστοξύδης, Νικόλαος Σχινᾶς καὶ Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης. Μποροῦσε, λοιπόν, νὰ λείπει ὁ πρῦτανος αὐτοῦ τοῦ κύκλου καὶ παλαιὸς συνεργάτης τοῦ Κυβερνήτη, ὁ Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος;

Καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευση, γιὰ τὴν ὁποία τόσο ἐνδιαφερόταν ὁ Κυβερνήτης, παρείχετο ἀπ' τὰ Ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα. Τὴ μέθοδο αὐτὴ ὁ ἴδιος τὴ θεωροῦσε πολὺ ἀξιόλογη⁹⁷. Τὴν εἶχε παρακολουθήσει στὴν Ἑλβετία, ὅταν εἶχε καταφύγει ἐκεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἀγώνα. Ἀκόμη τὸ σύστημα αὐτὸ εἶχε ἐφαρμοσθεῖ μὲ ἐπιτυχία στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ὅπου ἔδρεψε δάφνες ὁ δάσκαλος.

Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ὁ Καποδίστριας θέλησε νὰ ἐφαρμόσει τὸ σύστημα αὐτὸ στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, δὲν ἦταν λογικὸ νὰ ἀναθέσει τὴν ἐφαρμογὴ του σ' ἓνα ἔμπειρο πρόσωπο; Τέτοιος ἦταν ὁ Βαρδαλάχος, ποὺ εἶχε ἐφαρμόσει τὴ μέθοδο, σὲ μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Ἀκόμη γινώριζε ὁ Κυβερνήτης, ὅτι αὐτὸς μποροῦσε, καὶ λόγῳ πείρας ἀλλὰ καὶ λόγῳ παιδείας, νὰ ἐκπαιδεύσει τοὺς δασκάλους ποὺ θὰ δίδασκαν στὰ σχολεῖα. Ἐπιπλέον ἦταν ἐπιστήθιος φίλος του καὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἀναδειχθεῖ δεξιὸ χέρι του. Γι' αὐτὸ καὶ τοῦ ἀναθέτει, μόλις ἐτοιμάζεται νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα, τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς

95. Ἐ. Κούκου, ὅπ. παρ., σ. 164.

96. «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τ. ΙΒ', Ἀθῆναι, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975, σ. 589.

97. Ἐ. Μπελιᾶ, Ἀνέκδοτος πῖναξ «Διοργανισμοῦ» τῆς Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον, Ἀθῆναι, 1967, σ. 6 (Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 34).

Αΐγινας⁹⁸, πού κύριος σκοπός της ἦταν ἡ ἐκπαίδευση τῶν δασκάλων τῶν προτύπων καί ἑλληνικῶν σχολείων, καί κατὰ δεύτερο λόγο ἡ κατάρτιση τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.

Τέλη Μαΐου τοῦ 1830 ὁ γηραιὸς Βαρδαλάχος ἀναχωρεῖ ἀπ' τὴν Ὀδησό. Τὸν ἀποχαιρετοῦν μὲ συγκινητικὲς ἐκδηλώσεις, ὄχι μόνον οἱ Ἐφοροί, οἱ δάσκαλοι καί οἱ μαθητές, ἀλλὰ καί ὅλη ἡ ἑλληνικὴ παροικία⁹⁹. Προορισμὸς του εἶναι ἡ Σῦρος, ὅπου φθάνει στὰ τέλη Ἰουνίου. Τῇ σχετικῇ ἀγγελίᾳ διαβάζουμε στὴ «Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος» στίς 26 Ἰουλίου. «Πρὸ τινῶν ἐβδομάδων ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ διδάσκαλος Κύριος Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος. Κατ' αὐτὰς περιμένεται ἐνταῦθα (στὴν Αἶγινα) ἐκ Σύρας».

Καί ὅμως! Τί τραγικὴ εἰρωνεία! Ὅταν δημοσιεύταν ἡ εἶδηση ὁ Βαρδαλάχος ἦταν πιά νεκρός. Τῇ νύκτα 19 πρὸς 20 Ἰουλίου, τὸ πλοῖο, πού τὸν ἔφερε στὴν Αἶγινα ναυάγησε. Πνίγησαν τέσσερις ἐπιβάτες. Ὁ ἕνας ἦταν ὁ δάσκαλος. Ἡ ἴδια ἐφημερίδα, στίς 30 Ἰουλίου τοῦ 1830, δημοσιεύει τὴ θλιβερὴ εἶδηση: «Τὴν νύκτα τῆς 19ης πρὸς 20ὴν τοῦ λήγοντος ἐναυάγησεν εἰς τὴν ἐρημόνησον, Πεπέρι λεγομένην, κατ' Ἀνατολὰς τῶν Θερμίων, ἑλληνικὴ γολέττα ἐρχομένη ἐκ Σύρας εἰς Αἶγιαν. Ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ δὲ 70 περίπου ἐπιβατῶν, ἐπνίγησαν μία γυνὴ μετὰ τῆς κόρης της καί δύο ἄνδρες, εἰς τῶν ὁποίων εἶναι ὁ σεβάσμιος γέρον Κ. Βαρδαλάχος».

Ὁ ἄτυχος δάσκαλος δὲν ἦταν γραφτὸ νὰ δεῖ ποτὲ τὸ φίλο του, νὰ ζήσει τὰ τέλη τοῦ βίου του στὴν ἐλεύθερη πατρίδα. Ἡ προφητεία τοῦ ψυχασθενοῦς τῆς Βενετίας ἐπαληθεύθηκε¹⁰⁰. Τάφος του ἔγινε ἡ ἀπέραντη θάλασσα!

Ὁ θάνατός του προκάλεσε βαθύτατη λύπη καί συγκίνηση, τόσο στὴν Ἑλλάδα, ὅσο καί στὸ ἐξωτερικό. Περισσότερο βέβαια στὸν Καποδίστρια, πού τὸν περίμενε ἀνυπόμονα νὰ τὸν βοηθήσει στὸ ἔργο του. Μὲ ἐντολὴ του, στίς 2 Σεπτεμβρίου 1830, ἔγινε ἐπιμνημόσυνη δέηση στὸ Ναὸ τοῦ Ὀρφανοτροφείου τῆς Αἶγινας, ὅπου ἀπονεμήθηκαν μεγάλες τιμὲς στὸν πεθαμένο σοφὸ. Παραβρέθηκε ὁ ἴδιος, οἱ πολιτικὲς καί ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς καί πλῆθος κόσμου. Χοροστάτησε ὁ ἐπίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος καί τὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο ἔβγαλε ὁ Γ. Γεννάδιος¹⁰¹.

Στὸ Βουκουρέστι τὸ ἄτυχο τέλος τοῦ Βαρδαλάχου προξένησε μεγάλη αἰσθησι. Ἦταν ἀκόμη νωπὴ ἡ μνήμη τῆς ζωντανῆς παρουσίας του καί τῆς μεγάλης προσφορᾶς του. Τῇ συγκίνηση, πού κατέλαβε τοὺς κύκλους τῶν

98. Ἐ. Κ ο ὑ κ ο υ, *Κ. Βαρδαλάχος*, ἔπ. παρ., σ. 164. Γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Καποδίστρια ὡς Κυβερνήτη βλ. *Τῆς Ἰ δ ι α ς*, Ὁ Καποδίστριας καί ἡ Παιδεία, Β' *Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα Αἰθίνης*, Ἀθήναι, 1972.

99. (Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ο υ), ἔπ. παρ., σ. 42.

100. Βλ. σημ. 14.

101. «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1830.

λογίων, αντικατοπτρίζει ένα ποίημα, πού συνέθεσε ένας σύγχρονος λόγιος, ὁ Ἰωάννης Χαβιαράς, με τὸν τίτλο «Ἕμνος εἰς τὸν ἀοίδιμον Κ. Βαρδαλάχον». Χωρὶς καμμιά ποιητικὴ ἀξία, φανερώνει ὥστόσο τὴν εὐγνωμοσύνη τῶν μαθητῶν πρὸς τὸ δάσκαλο:

«Παῦσον, ᾧ Μοῦσα, τὰς μελωδίας
δὲν εἶναι τώρα καιρὸς νὰ ψάλλῃς
τοὺς χαρμοσύνους ἤχους καὶ μέλη·
πρὸς καιρὸν ἄφες θείαν κιννύραν,
μὲ τὴν ὁποῖαν πάντοτε ψάλλεις
τοὺς θείους ὕμνους τῶν ὀπαδῶν σου!
Καὶ σὺ Ἑλλάδος γῆ σεβασμία
παῦσον πρὸς ὦραν τὰς χαρμοσύνους
φωνὰς θριάμβων τῶν νικητῶν σου·
ἄφες ὀλίγον τὰς ὕμνωδίας
τῶν σῶν ἡρώων, οἵτινες τέρπουν
τὴν σὴν καρδίαν, με λαμπρὰς νίκας!
Διότ' ἐχάθη, ναί, φεῦ ἐχάθη!
ὁ Κωνσταντίνος ὁ Βαρδαλάχος!
Φεῦ! σκληρὰ Μοῖρα, ἔπρεπε τώρα
τὸ τῆς ζωῆς του νῆμα νὰ κόψῃς;
Ἐπρεπε τώρα νὰ μᾶς στερήσῃς
ἀπὸ τοιοῦτον ἄλλον Σωκράτην;
Ἐπρεπε, λέγω, τοιοῦτον ἄνδρα,
οὕτω ἀσπλάγχχνως νὰ παραδώσῃς
εἰς τὰς ἀβύσσους πικρᾶς θαλάσσης;¹⁰².

.

Καὶ στὴν Ὀδησό, τελευταία ἐπαλξή τοῦ Βαρδαλάχου, ἦταν μεγάλη ἡ συγκίνηση γιὰ τὴν ἀπώλεια. Δὲν μπορούσαν νὰ λησμονήσουν οἱ Ἕλληνες ἐκεῖ, τίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στὰ παιδιὰ τους, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλη τὴν ὁμογένεια. Ποιὸς νὰ φανταζόταν, πὼς ἔταν πρὶν λίγο καιρὸ τὸν κατευδῶναν με τόσες τιμὲς καὶ δόξες, στὴν οὐσία τοῦ ἀπέδιδαν τὸν ὑστατο χαιρετισμὸ; Ἀμέσως λοιπόν, μόλις μαθεύτηκε ἡ εἶδηση, ἔγινε ἐπιμνημόσυνη δέηση, ὅπου βρέθηκαν, ἐκτὸς τῶν μαθητῶν καὶ τῶν δασκάλων, οἱ ἀρχεὲς καὶ οἱ ὁμογενεῖς. Τὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο ἐξεφώνησε ὁ καθηγητὴς τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς Λούτζη Ρέπς¹⁰³.

102. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο πού δημοσίευσε ἡ Ἐ. Κ ο ὑ κ ο υ, Κ. Βαρδαλάχος ὅπ. παρ., σ. 195.

103. Μ α ρ ί α ς Μ α ν τ ο υ β ἄ λ ο υ, Ὁ Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος καὶ τὰ ἀνέκ-

Ἔτσι τέλειωσε τὸ ἔργο του ὁ σοφὸς διδάσκαλος. Ἐνα ἔργο ὄλο προσφορά στὰ γράμματα καὶ στὴν παιδεία. Εἶναι γεγονός, ὅτι, ἐνῶ σπούδασε κυρίως θετικὲς ἐπιστῆμες, στὸ διδακτικὸ του ἔργο δὲν περιορίσθηκε μόνο στὸ χῶρο αὐτόν, ἀλλὰ κινήθηκε σ' ἕνα εὐρύτερο πεδίο. Τόσο ἡ διδασκαλία του, ὅσο καὶ οἱ συγγραφές του, εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος φιλολογικὲς καὶ θεολογικὲς. Καὶ μόνο μιὰ ἀναγραφή τους ἀποδεικνύει τὴν πολυμέρειά του. Βεβαίως, αὐτὲς δὲν εἶναι καθαρὰ ἐπιστημονικὲς συνθέσεις, ἀλλὰ κυρίως διδακτικὰ ἐγχειρίδια. Τοῦτο δὲν μᾶς δείχνει παρὰ ἕνα καὶ μόνο: ὅτι ἀντικειμενικὸς του στόχος, μοναδικὸς του σκοπὸς καὶ βαθεῖς πόνος του, ἦταν ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ μόρφωση τῆς ἐλληνικῆς νεότητος. Εἶχε ὅλες τὶς δυνατότητες νὰ συγγράψει περισπούδαστα ἔργα. Προτίμησε, ὅμως, τὰ ἀπλά διδακτικὰ βιβλία, ποὺ βοηθοῦν στὴ μόρφωση τῆς σπουδάζουσας νεότητος¹⁰⁴, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν εἶχε τὴν ἐλπίδα, πῶς βοηθοῦσε τὸ Γένος στὴν πνευματικὴ του ἀνασυγκρότηση, προεισαγωγικὸ στάδιο —κατὰ τὴ γνώμη του— γιὰ τὴν ἐθνικὴ του ἀποκατάσταση.

Τὸν ἴδιο σκοπὸ ὑπηρετήσε καὶ μιὰ ἄλλη προσπάθειά του. Τὸ διαπιστώσαμε καὶ πρὸ πάντων στὴ διαφωνία του μὲ τοὺς Ἐφόρους τῆς Σχολῆς τῆς Ὀδησοῦ. Φρόντιζε πάντα ν' ἀναλαμβάνει μεγάλες τάξεις καὶ νὰ κατευθύνει τοὺς νέους στὸ διδασκαλικὸ στάδιο. Τὰ σχολεῖα, ποὺ διδάξε, θεωροῦσε σὰν φυτώρια νέων δασκάλων, ποὺ μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους, θὰ ἔσπευδαν στὰ διάφορα μέρη νὰ φωτίσουν τὰ Ἑλληνόπουλα. Πίστευε πῶς, ἂν ὄλοι οἱ λόγιοι ἔκαναν τὸ ἴδιο, σὲ λίγο χρόνο δὲν θὰ ὑπῆρχε τόπος ἐλληνικὸς, ὅπου δὲν θὰ ἱερουργεῖται τὸ μυστήριον τῆς παιδείας.

Ἦπιος χαρακτηήρας, ἀπέφυγε πάντοτε τὶς τόσο διαδεδομένες στὶς μέρες του ἀντεργλήσεις. Ἔχει τὶς ἀπόψεις του πάνω στὰ διάφορα θέματα, ποὺ ἀπασχολοῦσαν τοὺς Ἑλληνες λογίους, ὅπως τὸ γλωσσικὸ καὶ ἡ διδασκαλία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Δὲν παίρνει, ὅμως, μέρος στὶς σχετικὲς διαμάχες γιὰ αὐτὲς δὲν βοηθοῦν σὲ τίποτα, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβο προκαλοῦν. Ὁ ἴδιος γλωσσικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε, μένει πιστὸς στὸν κοραϊσμό¹⁰⁵. Τὸ διαπιστώνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς, ποὺ κατὰ τὰ ὑπόλοιπα στέκεται μᾶλλον ἐχθρικὰ ἀπέναντί του. Σὲ γράμμα του, στὶς 24 Ἰουνίου 1814, τοῦ γράφει: «Χαίρω ὅτι ὀρθοδοξεῖς εἰς τὰ δόγματα τῆς φιλολογικῆς θρησκείας, κρίνων ὠφελίμους καὶ τὰς πολλὰς τῶν αὐτῶν συγγραφῶν ἐκδόσεις καὶ ἀναγκαίας τὰς εἰς τὴν κ ο ι ν ἡ ν γλώσσαν μεταφράσεις»¹⁰⁶.

δοτα σχολιά του στὸ Γρηγόριον τὸ Θεολόγο, Ἀθήναι, 1971, σ. 7 (Κείμενα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀρ. 75).

104. Ἐ. Κ ο ὑ κ ο υ, ὅπ. παρ., σ. 173.

105. Κ. Δ η μ α ρ ᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τ. Α', Ἀθήναι, Ἰκαρός, χ.χ., σ. 202.

106. Ν. Δ α μ α λ ᾶ, Ἐπιστολαὶ Κοραῆ, τ. Γ', ὅπ. παρ., σ. 631.

Τις απόψεις του εφαρμόζει στο Βουκουρέστι ως σχολάρχης¹⁰⁷. Πρέπει να δεχθούμε ότι αυτές συμπίπτουν με την ειδική διδακτική της ελληνικής γλώσσας, όπως δημοσιεύθηκε στο «Λόγιο Έρμη»¹⁰⁸. Εκεί, μεταξύ άλλων, διαβάζουμε: «Ἡ Γραμματικὴ θέλει εἶσθαι γεγραμμένη εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν... Ἡ ἐξηγήσις τοῦ συγγραφέως πρέπει νὰ γίνεται εἰς μίαν γλῶσσαν καταληπτὴν εἰς τὸν μαθητὴν ὥστε καὶ ἂν εἶναι χρεῖα, νὰ μεταχειρίζεται καὶ ὁ διδάσκαλος καὶ ξένας λέξεις... Ὅσαι λέξεις ἐλληνικαὶ εἶναι τὴν σήμερον ἐν χρήσει νὰ μὴν ἐξηγῶνται δι' ἄλλης λέξεως, δῆθεν συνωνύμου, διὰ νὰ καταλαμβάνῃ ὁ μαθητὴς τὴν συγγένειαν τῆς ὁμιλουμένης μετὰ τὴν ἀρχαίαν»¹⁰⁹.

Στους νέους προσπάθησε, πέρ' ἀπὸ τὴ γνώση, νὰ ἐμφυσῆσει καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Δυὸ δρόμους προτείνει σὰν πιὸ κατάλληλους γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς τους εὐαισθησίας: τὴ φιλοσοφία καὶ τὸ κριτικὸ πνεῦμα. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων. Τὸ δεύτερο τὴν ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο. («Τὸ πῦρ τῆς τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως» γράφει¹¹⁰ ἀναζωπυροῦται καθ' ἡμέραν εἰς τὰς καρδίας τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀρχίσῃ ν' ἀναγεννᾶται κατὰ μίμησιν τῆς σοφῆς Εὐρώπης, δηλαδὴ βάλουσα ἔμπροσθεν τὴν Φιλοσοφίαν ὁδηγόν. Φθάνει ὅσον καιρὸν ἐπλανᾶτο εἰς τὰ βαθύτατα σκότη τῶν γραμματικῶν κανόνων, εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λεξιδίων, εἰς τὰς ἀκρίτους ἐτυμολογίας καὶ παραγωγάς. Ἀνάγκη εἶναι νὰ σπουδάζωμεν τὴν φιλολογίαν μετὰ τὸν λύχον τῆς Φιλοσοφίας»).

Γιὰ τὴν ἀνάγκη ν' ἀποκτήσουν οἱ νέοι κριτικὸ πνεῦμα γράφει: («Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων συγγραφέων ἄλλοι εἶναι ἀνώτεροι καὶ ἄλλοι κατώτεροι. Μερικοὶ εἶναι ἄξιοι ὀλίγης προσοχῆς καὶ οἱ καλλιώτεροι δὲν εἶναι χωρὶς ἐλαττώματα. Ἡ ἀτέλεια εἶναι νόμος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Πρέπει

107. Ἄ. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812, ἡ οἰκονομικὴ ἀνοδος καὶ ὁ φωτισμὸς τοῦ Γένους*, Θεσσαλονίκη, 1973, σ. 655, ὅπου δημοσιεύεται ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Βαρδαλάχου πρὸς τὸν παλιὸ μαθητὴ του καὶ ὁπαδὸ τοῦ κοραϊσμοῦ Κ. Νικολόπουλον, μετὰ τὰ ἐξῆς: «Ὁ σπόρος ἔπεσεν εἰς γῆν ἀγαθὴν καὶ ἐκαρποφόρησεν, ἐν χίλια καὶ ἐπέκεινα' καὶ προχωρεῖ πολλαπλασιαζόμενος, μάλιστα ἐὰν ἡ θεῖα πρόνοια χάριση τὴν ἐπιθυμητὴν εἰρήνην καὶ ἀρχίσουν οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων νὰ τρέχουν εἰς τὸ Λύκειον τῆς Βλαχίας».

108. Α.Ε., Α' 1814, σ. 69-73.

109. Στις διδακτικὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις στάθηκε ἀντίθετος ὁ Σ. Κομμητᾶς. Σὲ λόγῳ του «Στηλιτευτικὸν κατὰ τῆς Αἰρέσεως τοῦ Κοραϊσμοῦ» λέει χαρακτηριστικὰ: «Οἱ ἐν τῷ Λυκείῳ ἀνευρυθιάστως καὶ μισαρῶς ἐκήρυξαν διὰ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ ἀναφανδὸν ἐαυτοὺς ἐλευθέρους ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ καταξοσχίζονται κραυγάζοντες τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα κακὰ κατὰ τῆς θείας φωνῆς». Βλ. Β. Σκοῦβαρᾶ, *Ἀνεκδότα ἀντικοραϊκὰ κείμενα*, Ἀθήνα, 1965, σ. 299. Πρβλ. ἐπίσης καὶ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τ. Θ' (1889), σ. 375, σελ. 169.

110. «Ρητορικὴ Τέχνη συνταχθεῖσα χάριν τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας», Βιέννη, 1815, σ. λα'-λβ'.

λοιπόν να τους διαβάζωμεν με τὸ ὄμμα τῆς διακρίσεως καὶ νὰ μὴν μιμούμεθα παρὰ τὰ καλὰ. Ἐὰν καὶ θαυμάζωμεν τὴν ὠραιότητα τοῦ ὄλου συγγράμματος, ἡ ὀρθὴ ὁμως καὶ δικαία κριτικὴ καταδικάζει ὄχι ὀλιγώτερον τὰ ἐλαττώματα»¹¹¹.

Καὶ ἄλλοῦ: «Ἐντροπή μας εἶναι νὰ ὁμοιωθῶμεν μόνον με τὰ ἀρχέτυπα. Ὅλοι αἱ Τέχνηαι ἂν ἀκολουθοῦσαν μόνον τὰ ἀρχέτυπα, δὲν ἤθελαν προχωρήσει τόσον. Ὅποιος δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὑπερβάλλῃ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον μιμεῖται, πρέπει νὰ στοχασθῆ, ὅτι ὅποιος ἀκολουθεῖ τινά, πάντοτε μένει ὀπίσω»¹¹².

Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, ὅσο κι ἂν μᾶς φαίνονται σήμερα σὰν αὐτονόητες, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐγίναν αἰτία νὰ προκληθοῦν σοβαρὲς καί, πολλὰς φορές, ἐξοντωτικὲς ἐρίδες. Οἱ συντηρητικοί, ὅσοι δὲν ἤθελαν νὰ διαταραχθεῖ ἡ αὐθεντία τῶν ἀρχαίων, ὅσοι ὅλη τὴ γνώση τὴν περιόριζαν στὴ γραμματικὴ καὶ τὴν ἐτυμολογία, εἶδαν τοὺς νέους ἐπιστήμονες περίπου σὰν διαφθορεῖς τῆς νεολαίας. Ἄλλοι πάλι, κυρίως ὅσοι ἀγωνιοῦσαν γιὰ τὴν διαπαιδαγώγησι τῶν νέων, μετέφεραν τὴν ἐρίδα στὸ μεταφυσικὸ χῶρο. Ἐλεγαν, πὼς οἱ νέες ἐπιστήμες ὀδηγοῦν ἀναπόφευκτα στὴν ἀθεΐα. Ἔτσι οἱ διαμάχες ἐπαιρναν μεγάλη ἔκτασι καὶ πολλὰς φορές ἐφθάναν σ' ἀνοίκεια ὄρια. Ὁ Βαρδαλάχος ἀποφεύγει νὰ πάρει μέρος σ' αὐτές, ἀλλὰ γιὰ νὰ συνταιριάξῃ κάπως τὰ πράγματα καὶ νὰ δώσει μιὰ ἀπάντησι στὶς θεωρίαι τῶν παραπάνω, γράφει, ὅτι ἡ Φυσικὴ εἶναι «ἡ χαριεστάτη τῶν ἐπιστημῶν» καὶ προσθέτει, ὅτι ἐκεῖνος ποὺ τὴ σπουδάζει «ἐπαγγέλλεται ἐν γένει ὄλας τὰς ἐπιστήμας καὶ τὸ ὑποκείμενόν του εἶναι ἡ δημιουργία πᾶσα, καὶ διὰ τοῦτο ἔχει δίκαιον νὰ λέγει πρὸς τὸν τῆς φύσεως Δημιουργόν 'ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων'»¹¹³.

Τίς θέσεις του, λοιπόν, πάνω στὰ ζητήματα τοῦ καιροῦ του, ὅπως καὶ γενικώτερα τὸ συγγραφικὸ του ἔργο, πρέπει νὰ τίς δοῦμε στὸ ἱστορικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἔζησε. Ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ ἐπιπέδου, ποὺ εἶχε φθάσει ἡ σκέψις στὴν Εὐρώπη καὶ εἰδικώτερα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Μὲ ἄλλα λόγια, πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε ὅσα ὁ ἴδιος γράφει γιὰ παρόμοιο θέμα: «Ὅταν κρίνωμεν περὶ τινος, ὅτι δὲν ἤξευρεν ὅσα σήμερον ἤξεύρουσιν οἱ ἄλλοι, πρέπει νὰ σημειώνομεν καὶ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποῖαν ἤκμασεν»¹¹⁴.

Ἐντύπωση ἔχει προκαλέσει ἡ στάσις του στὸν Ἀγώνα. Σύγχρονος ἐρευνητῆς ὑποστήριξε τὴν παρακάτω ἀποψη: «Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν λογίων, ποὺ πίστευαν πὼς ἡ ἀπελευθέρωσι θὰ ἔρθει με τὸ φωτισμό, τὴν παιδεία. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ξέσπασαν τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ '21, ἀντὶ νὰ σταθεῖ στὸ ὕψος τῶν ἀπαιτήσεων τῆς στιγμῆς, ἀποσύρθηκε σὲ μιὰ μικρὴ πόλη

111. Ὁπ. παρ., σ. 381.

112. Ὁπ. παρ., σ. λθ'.

113. Ἐ. Κοκόου, ὅπ. παρ., σ. 174.

114. «Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐκ πολλῶν συναρισθειῶν», Ἐν Ὁδησῶ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Σχολείου, 1829, σ. θ'.

τῆς Τρανσυλβανίας καὶ ἀφιερῶθηκε στὸ συγγραφικὸ τοῦ ἔργο· στὴ συγγραφή μιᾶς Γραμματικῆς καὶ στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων»¹¹⁵. Πραγματικὰ ἀπὸ πρώτη ἀποψη τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἔτσι. Ἐξάλλου δὲν εἶναι ὁ μοναδικός, ποὺ κάνει κάτι τέτοιο. Ξέρουμε, πῶς, μόλις ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση, ὁ Νεόφυτος Δούκας φεύγει γιὰ τὴν Τρανσυλβανία, ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης γιὰ τὴ Μπάλσα τῆς Ρουμανίας καὶ ἄλλοι γι' ἄλλοι^{115α}. Ἡ συμπεριφορὰ τοὺς αὐτὴ δείχνει, πῶς ἦταν ἀδιάφοροι γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Γένους; Νομίζουμε ὄχι. Εἰδικὰ γιὰ τὸ Βαρδαλάχο ὑπάρχουν ὀρισμένα γεγονότα στὴ ζωὴ του, ποὺ μᾶς φανερῶνουν, ὅτι ὁ δάσκαλος μετεῖχε πραγματικὰ στὴν ἀγωνία τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ. Ὅτι, ἀκόμη, δὲν ἦταν ἀμέτοχος στὶς μυστικὲς ζυμώσεις, ποὺ προηγήθηκαν τοῦ Ἀγῶνα.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1810 ἰδρύεται στὸ Βουκουρέστι, ἀπ' τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο, ἡ «Γραικοδακικὴ Φιλολογικὴ Ἑταιρεία». Μορφωμένοι ὁμογενεῖς, κληρικοί, ἐπιστήμονες, ἐπιχειρηματίες, γίνονται μέλη της. Ἡ Ἑταιρεία αὐτὴ, ὡς φανερὸ σκοπὸ ἔχει τὴ διάδοση τῶν γραμμάτων καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Πίσω, ὅμως, ἀπ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ κρυβόταν ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας της, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλος παρὰ ἡ ἀποτίναξη τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ¹¹⁶. Μεταξὺ τῶν μελῶν της ἐπιφανῆ θέση κατέχει καὶ ὁ Βαρδαλάχος, διευθυντὴς τότε στὸ Λύκειο, ποὺ λόγω τῆς ἐπιστημονικῆς του ἀξίας ἀναγνωρίσθηκε ὡς τακτικὸ μέλος¹¹⁷.

Μιὰ ἄλλη ἔνδειξη γιὰ τὴ συμμετοχὴ του σὲ πατριωτικὲς μυστικὲς ἐνέργειες προέρχεται, αὐτὴ τὴ φορὰ, ἀπὸ τ' αὐστριακὰ ἀρχεῖα. Ὁ ὑπουργὸς Ἀστυνομίας Häger, ὑλοποιώντας τὶς ἐντολὲς τοῦ Καγκελαρίου Metternich, παρακολουθοῦσε τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἔδειχναν ἀνήσυχοι ἢ φανέρωναν τὰ ἐθνικὰ τους ὄνειρα, σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη. Εἶχε πράκτορες στὶς διάφορες εὐρωπαϊκὲς πόλεις καὶ ἔτσι εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲ μιὰ διεθνῆ μυστικὴ ὑπηρεσία. Στὶς 27 Ἀπριλίου 1811 παίρνει μιὰ καταγγελία ἀπὸ κάποιον Μάρκοβιτς, ποὺ ἀφορᾷ στὴ δράση τοῦ Ἀνθιμου Γαζῆ.

Τὸ ἔγγραφο, ἀφοῦ μιλάει γιὰ τὴ δράση τοῦ φλογεροῦ κληρικοῦ, τὶς ἐκδοτικὲς του ἐνασχολήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ «ἐνωτικὸν στοιχεῖον τῶν ἐν

115. Γιάννη Καρᾶ, ὅπ. παρ., σ. 23.

115α. Ἄ. Ἀγγέλου, *Οἱ Λόγιοι καὶ ὁ Ἀγῶνας*, Ἀθῆναι, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ὠφελίμων βιβλίων, 1971, σ. 69.

116. Γιὰ τὴ «Φιλολογικὴ Ἑταιρεία» ἀντὶ ἄλλων βλ. Nestor Camariano, *Τρεῖς ἀγνωστες ἐπιστολὲς τοῦ πρώτου μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου*, «Ἀθηνᾶ», τ. ΟΓ'-ΟΔ' (1972-1973), σ. 532-550, Τοῦ ἰδίου, *Sur l'Activité de la «Société» Littéraire Greco-Dacique» de Bucarest (1810-1812)*, «Revue des études sud-est Européennes», IV (1968), σ. 39-54.

117. Τὸ τιμητικὸ δίπλωμα μὲ ἡμερομηνία 1 Δεκεμβρίου 1810 βλ. (X. Βουλοῦδῆμοῦ) ὅπ. παρ., σ. 164.

διασπορᾶ Ἑλλήνων», οἱ ὅποιοι «εἶπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ὄνειροπολοῦν τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος», καταγγέλλει ὅσους συνεργάζονται μ' αὐτὸν καὶ τὸν βοηθοῦν νὰ ὑλοποιήσῃ τὴ «μονομανία» του γιὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος». Μεταξὺ τῶν ὀνομάτων βρίσκεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Βαρδαλάχου¹¹⁸.

Ἄλλο ἓνα περιστατικὸ τῆς ζωῆς του δὲν πρέπει νὰ περάσῃ ἀπαρατήρητο. Μόλις ἄρχισε νὰ διαδίδεται ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία φαίνεται πὼς ἔγινε ἡ σχετικὴ βολιδοσκόπησις καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ του. Τὸ πρᾶγμα, ὅπως καὶ νᾶναι, τὸν ἐντυπωσίασε καὶ ἴσως τὸν ἔφερε σὲ κάποια ἀμηχανία. Γι' αὐτὸ ἐπισκέπτεται, μαζὶ μὲ τὸ Νέγηρ, τὸ φίλο του Ἰ. Καποδίστρια, πού εἶναι ὁ μόνος κατ'ἀλληλὸς νὰ τὸν συμβουλευθεῖ περὶ τοῦ πρακτέου. Τελικὰ ὁ Καποδίστριας τοὺς ἀπέτρεψε. Ἡ διεθνὴς κατάστασις, πού ὁ ὑπουργὸς τοῦ Τσάρου τὴ ζοῦσε καθ'ἐμέρα, δὲν εὐνοοῦσε ἐπαναστατικὰ κινήματα. Ἔτσι καὶ ὁ δάσκαλος ἀρνεῖται τὴ συμμετοχὴ του στὴν Ἑταιρεία, ὑπακούοντας στὶς ὑποδείξεις τοῦ ἐμπειροῦ σὲ τέτοια ζητήματα φίλου του¹¹⁹.

Τὰ παραπάνω ἀσφαλῶς δὲν θέλουσιν νὰ παρουσιάσουν τὸ Βαρδαλάχου ὡς συνωμότη, ὡς ἐθναπόστολο, ὅπως ἔγινε μὲ ἄλλους λογάδες. Φανερόν, ὅμως, πὼς ὁ σοφὸς δάσκαλος δὲν ἦταν ἀδιάφορος στὶς προεπαναστατικὰς ζυμώσεις, πού ἐξᾴλλου εἶχαν κέντρο τίς περιοχὰς πού ζοῦσε.

Συγγραφικὸ ἔργο.

Ὅπως καὶ ἄλλοῦ εἶχαμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσουμε, ὁ Βαρδαλάχου δὲν περιορίσθηκε στὴ διδασκαλία, ἀλλὰ παρουσίασε καὶ μιὰ ἐντονη συγγραφικὴ δραστηριότητα. Τὰ ἔργα του, ἀπὸ πλευρᾶς χρονολογίας ἐκδόσεως, χωρίζονται σὲ δύο κατηγορίες. Σ' αὐτὰ πού κυκλοφόρησαν πρὶν τὸ θάνατό του καὶ τὰ μετὰ ἀπ' αὐτόν. Μιὰ πρώτη ματιὰ μᾶς φανερώνει, ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς κυκλοφόρησε ἀφοῦ πιά ὁ δάσκαλος ἦταν νεκρὸς. Ἔτσι στερήθηκε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ καμαρώσῃ ὁ ἴδιος τὰ δημιουργήματά του αὐτά.

Ἄν πάλι δοῦμε τίς συγγραφὰς του ἀπὸ πλευρᾶς τόπου ἐκδόσεως, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς ἔχει ἐκδοθεῖ στὴν Ὁδησσό,

118. Τὸ κείμενον σ' ἑλληνικὴ μετάφρασις βλ. Γ. Λαίτου, ὅπ. παρ., σ. 97-98, καὶ Κ. Παπαλεξάνδρου, ὅπ. παρ., σ. 48. Τὰ ὀνόματα τῶν πρακτόρων εἶναι τὰ παρακάτω: Ἐν Βιέννῃ: Στέφανος Κομμητᾶς, Ἀθανάσιος Σταγειρίτης, Νεόφυτος Λούκας, Ἀλέξανδρος Βασιλείου, Μανουὴλ καὶ Κυριάκος Καπετανάκης, Δημήτριος Ἀλεξανδρίδης ἰατρός, Δημήτριος Δάρβαρις. Ἐν Παρισίοις: Ἀδαμάντιος Κοραΐς (ἀντὶ τῆς ὑφίστησις σημασίας), Κωδρικᾶς, Γρηγόριος Γεωργιάδης, Ζαλίκογλου. Ἐν Βουκουρεστίῳ: Κ. Βαρδαλάχου, Ἀθανάσιος Ἰωαννίδης. Ἐν Κωνσταντινουπόλει: Στέφανος Λούκας, Νικόλαος Λογάδης.

119. Τὸ περιστατικὸ διηγεῖται ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. 7ος, Ἀθήναι, χ.χ., σ. 14.

στο Τυπογραφείο τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς. Τὰ παραπάνω μᾶς πληροφοροῦν γιά μιὰ προσωπικὴ ὀδὴν τοῦ Βαρδαλάχου, πού, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεῖς, εἶναι καὶ ὀδὴν ὄλων σχεδὸν τῶν δασκάλων τοῦ Γένους. Ἡ μόνιμη φτώχεια. Παρὰ τὴ συνεχῆ παρουσία του στὴν ἐκπαίδευση, παρὰ τοὺς τόσους μαθητές, σ' ὅλη τὴ ζωὴ του δὲν μπόρεσε νὰ ξεπεράσει τὸ στάδιο τῆς ἀνέχειας^{119α}. Πῶς λοιπὸν νὰ ἐπωμισθεῖ τὰ τεράστια —ιδίως στὴν ἐποχὴ του— ἔξοδα πού ἀπαιτοῦσαν οἱ ἐκδόσεις τῶν βιβλίων του; Μόνιμο λοιπὸν πρόβλημά του ὅσο ζοῦσε ἦταν ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐπιθυμίας του. Τὴ λύση τοῦ τὴν παρέχει ἡ δημιουργία τοῦ Τυπογραφείου στὴν Ὀδησσό. Ἀλλὰ καὶ ὁ θάνατός του.

Ὅσο κι ἂν φαίνεται περίεργο, ὁ θάνατος πολλὰς φορές ἀνοίγει δρόμους, πού ἦταν κλειστοί, τότε πού τὸ ἄτομο ζοῦσε. Οἱ συγκινήσεις, οἱ ἐντυπώσεις, ἴσως μερικὲς τύψεις, τὸ φέρνουν στὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος.

Τὰ βιβλία του πού ἔχουν ἐκδοθεῖ εἶναι τὰ παρακάτω.

1. Φυσικὴ πειραματικὴ, περιεκτικὴ τῶν νεωτέρων ἐφευρέσεων, συγγραφεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ἑλληνιστὶ χάριν τῶν ἀρχαρίων, ὑπὸ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἀρχιδιδασκάλου Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, κατὰ τυπογραφεῖον τοῦ Λεονάρδου Γροῦδ, 1812.

2. Ρητορικὴ Τέχνη, συναχθεῖσα χάριν τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας παρὰ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰωάννου Σνίρερ, 1815.

3. Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐκ πολλῶν συναρισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Ὀδησσῶ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Σχολείου, 1829.

(Τὸ ἴδιο ἐπανειδέθηκε τὸ 1834, πάλι στὸ τυπογραφεῖο τῆς Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς μὲ τὸν τίτλο «Ἡ κατ' ἐπιτομὴν γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μετατυπωθεῖσα εἰς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνοεμπορικοῦ Σχολείου»).

4. Μαθήματα διὰ τοὺς παῖδας, συναρισθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Ὀδησσῶ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Σχολείου, 1830 (τρίτομο).

5. Μαθήματα ἐκ τοῦ Αἰσωπείου Μύθου, συλλεχθέντα καὶ μεταφρασθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Ὀδησσῶ, ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Σχολείου, 1830.

6. Λουκιανοῦ Σαμοσατέως Διάλογοι, ἦτοι οἱ Νεκρικοί, ὁ Χάρων ἡ

119α. Ὁ ἴδιος γράφει: «Καθὼς εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν, τῶν διδασκάλων τὸ βαλάντιον πάντοτε εἶναι κενόν» Κ. Β α ρ δ α λ ά χ ο υ, *Μαθήματα διὰ τοὺς παῖδας*, τ. Α', Ἐν Ὀδησσῶ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Σχολείου, 1830, σ. 111.

Ἐπισκοποῦντες, καὶ Τίμων ἢ Μισάνθρωπος. Μεταφρασθέντα εἰς τὴν ὁμιλουμένην γραικικὴν ὑπὸ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Ὁδησσῷ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπορῶν Σχολείου, 1831.

(Τὸ ἴδιο ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Δημήτριο Βίλλιο τὸ 1834 στὸ Βουκουρέστι, στὸ τυπογραφεῖο Ἡλιάδου.)

7. Ἱστορία τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ κατ' ἐπιτομήν, συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ σοφοῦ διδασκάλου Φραγκίσκου Σαυτοῦ καὶ μεταφραστῆσα ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ὁμιλουμένην γραικικὴν γλῶσσαν ὑπὸ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου πρὸς χρῆσιν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἐκδοθεῖσα δὲ δαπάνη τοῦ ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Ἐμπορικοῦ Σχολείου, Ἐν Ὁδησσῷ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἐμπορῶν Σχολείου, 1831.

8. Ξενοφώντος Κύρου Ἀνάβασις, μεταφραστῆσα εἰς τὴν ὁμιλουμένην γραικικὴν καὶ διὰ σημειώσεων ἐξηγηθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου, Ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Νικ. Ἀγγελίδου, 1845-1846 (δίτομο).

Ὁ Βαρδαλάχος μὲ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο («σπουδάζει», κατὰ τὸν ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸ τοῦ «Λόγιου Ἐρμῆ»¹²⁰ «διὰ τὸν φωτισμὸν τῆς Ἑλλάδος, δὲν φεῖδεται κόπους διὰ νὰ ἴδῃ τὸ γένος του στολισμένον ἀπὸ κάθε εἶδους παιδείας καὶ διὰ τοῦτο προσφέρει εἰς αὐτό, ὅσα εἶναι ἱκανὰ νὰ δώσουν εἰς τοὺς νέους καλὰς ἀρχὰς καὶ νὰ τοὺς διδάξουν τὰ γενικώτερα).

Ὁ σοφὸς δάσκαλος, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρουν οἱ πηγές, ἄφησε καὶ ἀξιόλογο ἀνέκδοτο ἔργο. Ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς¹²¹ ἀναφέρει λόγος τοῦ Δημοσθένη, μεταφρασμένο ἀπ' τὸ δάσκαλο τὸ 1816 στὴ Χίο, χωρὶς ν' ἀναγράφει τὸν τίτλο. Τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο δὲν σταματᾷ ἐσαμ' ἐδῶ. Κατὰ προτροπὴ τοῦ Ἰακρίωνος Σιναῖτου, Μητροπολίτη Τυρνόβου, φιλοτέχνησε μετάφραση τοῦ Ψαλτηρίου. Ἡ μετάφραση αὕτη ἐπρόκειτο νὰ ἐκδοθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ τελικὰ, χωρὶς νὰ ξέρομε γιὰτί, δὲν εὐτύχησε νὰ βγεῖ στὸ φῶς¹²².

Μὲ προτροπὴ πάλι τοῦ ἴδιου ἱεράρχη σχολιάζει τὸ Γρηγόριο τὸ Θεολόγο¹²³. Τὴν ἐργασία αὕτη, ἀφοῦ τὴν καθαρὸγράφη, τὴν ἔστειλε στὸν Κοραῆ γιὰ νὰ τὴν ἐκδόσει, χωρὶς ὅμως, καμμιά ἐπιτυχία¹²⁴. Τὴν ἴδια τύχη θὰ ἔχουν καὶ ἄλλες προσπάθειές του πρὸς διαφόρους, γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν «Σχολίων» αὐτῶν. Τελικὰ στέλνει τὰ χειρόγραφα στὸ Πατριαρχεῖο καὶ περιμένει ν' ἀναλάβει

120. Α.Ε., 26 Ἀπριλίου 1813.

121. «Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη», τ. IV. Πετροῦπολις, 1899, σ. 80.

122. Στ. Μπαϊράκτάρη, *Τὸ ψαλτήριον εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήναι, 1971, σ. 12.

123. Ε. Ἀναστασιάδη, ὅπ. παρ., σ. 448.

124. Ν. Δαμαλά, *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ*, τ. Β', Ἀθήναι, 1885, σ. 448.

τὴν ἔκδοση ἢ Μεγάλη Ἐκκλησία. Πραγματικά, στίς 26 Αὐγούστου 1815, ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ὁ ΣΤ' τοῦ ἀπαντᾶ ἐπιδοκιμαστικά. Ἐπαινεῖ τὴ συγκριμμένη ἐργασία, ὅπως καὶ ἄλλες πού ἔχει ὑπ' ὄψη του, καὶ καταλήγει:

«Σὲ στεφανώνομεν μὲ τὰς ἀπὸ βάθους τῆς ψυχῆς πατρικᾶς καὶ συνοδικᾶς εὐλογίας, αἱ ὁποῖαι ἄμποτε νὰ εἶναι εἰς σέ, εἰς ὄλην σου τὴν ζωὴν, βοηθὸς καὶ νὰ κατευδώνωσι τὰς τοιαύτας θεοφιλεῖς καὶ κοινωφελεῖς σου προθυμίας μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ χάρις καὶ ἡ ἄπειρος εὐσπλαγχνία νὰ εἶναι μὲ τὴν σοφολογιότητά σου»¹²⁵.

Ἄλλὰ καμμιά λέξη γιὰ τὴν ἔκδοση. Φαίνεται, πὼς αὐτὴ δὲν ἦταν δυνατό νὰ γίνει στὴν Κωνσταντινούπολη, κ' ἔτσι ὁ Βαρδαλάχος παίρνει πίσω τὰ χειρόγραφα, πού τὰ ἀφήνει, ὅπως εἶδαμε, στὸ Ἰάσιο, στὴν Βιβλιογραφικὴ Ἑταιρεία, μὲ τὴν ἐλπίδα, πὼς ἐκεῖ θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμία του¹²⁶. Τελικά, οὔτε ἐκεῖ θὰ πετύχει τὸ σκοπὸ του. Τὰ χειρόγραφα, μάλιστα, ἀφοῦ ὑποστοῦν μιὰ μικρὴ περιπέτεια, θὰ καταλήξουν, δωρημένα ἀπὸ τὸ Νικόλαο Λεβίδη, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»¹²⁷.

Ὁ Βαρδαλάχος στὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει κάνει παρατηρήσεις στὸ κείμενο καὶ σχόλια, πού καλύπτουν ἓνα εὐρὸ πεδίο ἐρεύνης. Ἀσχολεῖται μὲ τὰ μεταφραστικὰ προβλήματα, πού παρουσιάζει ὁ ἱερός Πατέρας, τὴν φιλολογικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου πού εἶχε ὑπ' ὄψη του, τὰ πρόσωπα πού ἀναφέρονται σ' αὐτό, τὰ θεολογικὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τὸ συγγραφέα, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν παράλληλη διδασκαλία καὶ τῶν ἄλλων Πατέρων καὶ τέλος μὲ λαογραφικὲς παρατηρήσεις γύρω ἀπὸ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Γρηγορίου. Ἐτσι ἀναδεικνύεται πολυμερὴς καὶ πολυτάλαντος ἐρευνητὴς καὶ ἐπιστήμονας, μὲ εὐρύτητα καὶ πλούσιες προσβάσεις σὲ πολλὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα. «Ὅσον ἀφορᾷ στὴν τωρινὴ σημασία τῆς πραγματείας, ἂν καὶ μερικὰ σημεῖα σήμερα παρουσιάζουν περιορισμένο ἐνδιαφέρον, κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ παρατηρήσεις τοῦ σοφοῦ ἐκείνου δάσκαλου διατηροῦν ἀμείωτη τὴ φιλολογικὴ ἀξία του καὶ ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα ἀξιόλογη συμβολὴ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Γρηγορίου»¹²⁸.

125. (X. Βουλοδήμου), ὅπ. παρ., σ. 165-166.

126. Ἐ. Ἀναστασιάδη, ὅπ., παρ., σ. 450.

127. Τὴν ἱστορίαν τῶν χειρογράφων, ὅπως καὶ ἐπιλογὴ ἀπ' τὰ σχόλια βλ. Μ. Μαντουβάλου, ὅπ. παρ.

128. Ὅπ. παρ., σ. 10.